

A DEBRECENI TISZA ISTVÁN TUDOMÁNYOS TÁRSASÁG
I. OSZTÁLYÁNAK KIADVÁNYAI

VII. KÖTET, 7. FÜZET
SZERKESZTI

DR. SZÁDECZKY-KARDOSS TIBOR

egyetemi Ny. r. tanár, osztálytitkár

ACTA CLASSES I. SOCIETATIS SCIENTIARUM
DFBRECINENSIS DE STEPIANO TISZA NOMINATAE
VOL. VII FASC. 7

A MAGYAR HUSZÁRSÁG EREDETE

ÍRTA

DARKÓ JENŐ

R. TAG

FELOLVASTA A SZERZŐ A DEBRECENI TISZA ISTVÁN
TUDOMÁNYOS TÁRSASÁG 1937. DEC. 8-ÁN TARTOTT
BUDAPESTI VÁNDORGYŰLÉSÉN.

P É C S, 1937
FOBIZOMANYOS: STUDIUM KÖNYVKIADÓ R.-T.
Budapest, IV-, Kecskeméti-utca 8.

A SZERZŐ KIADÁSA.

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT.

A magyar huszárság eredete.

A huszárságot a legújabb időkig a köztudat a legmagyarabb fegyvernemnek tartotta, mely nemzetünk ősi hagyományából táplálkozik s nemzeti jellemvonásainkat a hadászat terén a legvilágosabban juttatja kifejezésre. A dicsőséget is, melyet ez a fegyvernem úgy a belföldön, mint a külföldön véghezvitt nagyszerű hadi teljesítményeivel s az egész európai hadügyre gyakorolt átalakító hatásával szerzett, nemzeti dicsőségünk javára szokták elkönnyelni a huszárság történetének úgy hazai, mint külföldi megfigyelői. Pár évvel ezelőtt azonban Foth Zoltán, középkori fegyverzetünk és hadi történetünk ez érdemes bűvára, a Hadtörténeti Közleményekben egy tanulmányt¹ tett közzé, melyben egészen új felfogás alapján nagy tudományos apparátussal azt igyekszik bizonyítani, hogy a huszárságnak semmi köze az ősi magyar hagyományokhoz, eredete idegen és pedig rác talajba nyúlik vissza s ezt a fajiságot nálunk kezdetben, a XIV-XV. sz. folyamán híven megőrizte s csak a XVI. sz. folyamán kezd elmagyarosodni s fokenként teljesen magyarrá válni. Ezt a felfogást sietett magáévá tenni Szekfű Gyula is a Magyar Történet III. kötetének 1935-i új kiadásában.²

Ez az új felfogás heves ellenzésre tára Zsuffa Sándor őrnagy részéről, aki terjedelmes könyvben³ cáfolta a Tóth Zoltán érveit a huszárság délszláv eredetére nézve s próbálta kimutatni, hogy „csakis a nemesi bandériumnak 20-20 telek arányában kiállított, izig-vérig magyar, ősi magyar fegyverrel, ősi magyar haditudomány szabályai szerint és a mindig teljesen könnyű felszereléssel harcoló tagjait kell az európai huszárság őseinek tekinteni.”

Az így keletkezett tudományos vita kiemelkedik a mindennapi szakszerű eszmecserék sorából, mert bizonyos fokig a nemzeti prestíget és büszkeséget is érinti. Kétséget nem szenved azonban, hogy a tudományos igazság felette áll a nem-

¹ A huszárok eredetéről. Hadtört. Közi. XXXV. (1934.) 129-197.

² 568. és 627. lk.

³ A huszár szó és a magyar huszárság eredete. Budapest, Madách-könyvkiadó, 1935. V. ö. ehhez Tóth Zoltán válaszát a Magyar Szemle 1936. évf. ápr.-máj. sz. és Zsuffa Sándor viszonzását „Magyar volt-e az európai huszárság őse” (Bpest, Eggenberger, 1936.) e. dolgozatában.

zeti büszkeségnek is hasznosabb, értékesebb emennél, mert a büszkeségnek is csak akkor van tényleges alapja, ha a tárgyilagos tudomány által bebizonyított és elfogadott igazságokon épül fel, különben üres illúziókat támaszt, légvárak építésére tanít, melynél fogva több kárt, mint hasznot okozhat a nemzet lelki világában. De az is bizonyos, hogy olyan tudományos kérdések tárgyalása, melyek szorosán össze vannak kapcsolva a nemzeti öntudat dédelgetett tárgyaival, a szokottnál nagyobb körültekintést, óvatosságot és tapintatot igényelnek, nehogy elegendő alap és bizonyosság nélkül vonjuk kétségbe, vagy éppen utasítsuk vissza az érzékeny nemzeti öntudat olyan kikristályosodásait, melyek végeredményükben a tudomány pártatlan ítélőszéke előtt is megdöntetlen igazságoknak bizonyulnak.

Ezek a szempontok vezetnek akkor, amikor rokon területen végzett tanulmányaim kiegészítéseképpen magam is hozzá óhajtok szólni a huszárkérdéshez is a mindkét részről felhozott érvek és ellenérvek „sine ira et studio” megvizsgálása után igyekszem megtalálni e kérdésben az igazsághoz vezető utat.

Tóth Zoltán új huszárelméletének alapját és kiindulópontját az a nem kevésbé újszerű felfogás alkotja, hogy az ősi magyar harcmód Augsburgnál elbukott, Szent István átalakító kezdeményezése az ősi harcmód magyar hordozóit árvízszerű kíméletlenséggel söpörte el. A sírleletekből a királyság korában szinte egy csapásra eltűnik a honfoglalók tipikus szablya, hogy átadja helyét a kétélű és kimondottan nyugati szabású egyenes kardnak. A későbbi szörványos szablyaleletek a beköltözött keleti népek (besenyők, kunok) fegyvertárából valók, az övön és kardszíjvégen ki-kiütköző ősi ízlés pusztá reminiscencia csupán, a magyar tudat – amint ezt középkori törvényeink és krónikásaink egybehangzólag bizonyítják – mindenesetre a nyugati fegyverzetű páncélosban látta az ország katonai erejének színét-javát, vagy inkább összességét egészen a XV. század végéig. Az ősmagyar fegyverzet és taktika tehát már a királyság első századaiban kihalt a letelepedett magyarság zöménél, legfennebb a később csatlakozó besenyőknél és kunoknál él még szörványosan és elszigetelten.

Rögtön észrevehetjük, hogy árpádkori hadászatunk ilyen felfogása csakis erősen egyoldalú szemléletnek és elharmarkodott következtetéseknek lehet a folyománya, mely sem az archaeologiai leleteket, sem az írott kútfők adatait nem részesíti abban a körültekintő figyelemben és higgadt mérlegelésben, melyet a probléma természete megkívánna. Tóth Zoltán nagyon jól tudja azt, hogy szablyaleleteinknek igen jelentékeny része Hampel megállapítása szerint a XI-XII

századi lovassírokból került elő⁴ s ha vannak is ezek között régebbi időkből származó típusok (Tarcál, Szolyva, Deme-cser, Eger, Karos, Bodrogvécs, Kisdobra), vannak újabb keletűek is, amelyek azáltal, hogy kevésbé görbültek, majdnem egyenesek, mutatják a honfoglalóknak a régebbi hazából magukkal hozott szablyáitól való különállásukat s az új haza területén való keletkezésüket (Agárd, Bezdéd, Bihar, Esztergom, Székesfehérvár, Beregszász, Pusztacsákberg, Gombás). Az utolsó harmadrészben kétélű és hátul púpszerű kiugrással ellátott pengék is későbbi, e haza területén kifej-lődött eredetre vallanak.⁵ A szablya tehát a magyarok ke-zében a mai hazájukban való letelepedés után is bizonyos változásokon ment át s ezért nem lehet az erdőtelki és tinódi, valamint más, a királyság későbbi századaiból származó szab-lyákat, csak azért, mert más typutst képviselnek, az árpád-kori magyarságtól elvitatni s idegen bevándorlók számlájára írni. A királyság korabeli sírokból előkerült szablyák meg-cáfolják azt a beállítást, hogy Szent István kora óta a lele-tekéből egy csapásra eltűnik a honfoglalók könnyű szablyája, de feltéve, bár meg nem engedve, hogy ez csakugyan így történt volna, akkor sem lehet ebből perdöntő következte-tést vonni le arra nézve, hogy a királyság korában az ősi magyar harcmód is teljesen megváltozott és átalakult volna a Nyugattól kölcsönzött páncélos, nehéz lovasság természete és igényei szerint. Kétélű és egyenes kardot ta-láltak már, honfoglaláskori lovas sírokból is, a legújabb kutatások szerint ezzel a typussal a magyarok már Leve-diában a normannokkal való közvetlen érintkezés foly-tán megismerkedtek és ezt használták is. De vájjon lehet-e azt állítani, hogy az a magyar harcos, amelyik a IX. és X. században normann v. karoling kardot használt, ép-pen ezért már nem az ősmagyar harcmód szerint harcolt volna? A kard formája még nem kizáróan döntő bizonyíték a hadi taktika tekintetében. Sokkal fontosabb ennél a nyíl, mert azok a német nehéz fegyverzetű lovasok, akik Szent István óta a magyar seregben helyet foglaltak s megvetették alapját a középkori nehéz magyar lovasságnak, kétségkívül nem harcoltak nyíllal. Fontos tehát az a tény, hogy XI-XII. sz. lovassírokból is találunk nyílhegyeket az egyenes és két-élű kard mellett is s a nyíl XIII. sz. leleteinkben is kimutat-ható. De még ez sem döntő bizonyíték a könnyű lovasság mellett, mert ismerünk e korból olyan páncélos lovasságot (pl. a frankoknál és bizánciaknál), melynél a nyilazás nem

⁴ Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn I, 196-207, 813.

⁵ Hampel, Újabb tanulmányok 30. 1.

szokatlan és meglepő dolog. Már a tetőtől-talpig vasba burkolt párthus nehéz lovasság fel volt szerelve nyilakkal s hasonló jelenséget – amint később látni fogjuk – találunk a királyság korabeli magyaroknál is.

A szablya, kopja és nyíl megbízható szemtanúk hiteles feljegyzései szerint a honfoglaló magyarság fegyverei voltak, de ezeknek a fegyvereknek egyike, vagy másika kerülhetett és került is más taktikával harcoló lovasok kezébe éppen úgy, mint ahogy néha a normann kardok ott villogtak a honfoglalók kezében. Döntő bizonyosságot tehát a magyar harcmód történeti fejlődésére nézve nem ezekből a fegyverekből⁶ hanem azokból a hiteles írott kútfőkből meríthetünk, melyeknek szerzői vagy maguk ismerték közvetlen tapasztalatból az egykorú magyar harcmódot, vagy legalább is ilyen íróknak a munkáiból merítettek.

ha azt kérdezzük, hogy milyen volt a magyar hadi taktika a XI. században, erre teljesen hiteles és részletes feleletet kapunk III. Henrik német császár azon 1051. dunántúli betörésének leírásából, mely a Bécsi Képes Krónikában⁶ és a német Hermann⁷ művében lényegileg megegyezően maradt ránk. Itt a magyarok a németekkel és szövetségeseikkel szemben ugyanazt a taktikát alkalmazták, mint amellyel a Kr. e. VI. században a ekythák Dárius perzsa seregét úttalan pusztáik mélyére csalták, hogy aztán a fáradságtól és nélkülözésektől agyonkínzott sereget könnyűszerrel visszavethessék. I. Endre király az ellenség útjából minden élelmet eltakarított, felgyújtott, megsemmisített, a mellett portyázó csapataival oldalvást kísérte, csipkedte, fásztotta a németeket és pedig annál gyakrabban s merészebben, minél szorultabbá vált az ellenség helyzete. A Vértes aljában a győri úton aztán két tűz közé szorította Henrik seregét, azt részben elpusztította, részben megfutamította, egyidejűleg pedig a menekülők elől az átkelési pontok (hidak és gázlók) megszállásával az utat Nyugat felé elzárta, úgyhogy a császár csak seregének roncsával tudott Hamburgig vergődni. A magyar seregben besenyők is harcoltak, de a krónikák kifejezetten mondják, hogy nemcsak a besenyők, hanem a magyarok is nyilakkal lövöldöztek s az éjjel-nappal omló nyílzápor oly erős volt, hogy a németek gödrökbe húzódtak be előle, de még ez sem használt. A nyílnak eme kiadós és csatadöntő használata mellett a kifárasztási taktika, a nehézkesen mozgó ellenségnek szüntelen, hol ezen, hol azon az

⁶ Font. Dom. ed. Florianus v. IL pp. 160-2.

⁷ MGH. Ser. I. V. p. 130: „hac et iliac Ungarico exercitu latrocinantium more fugitante et nusquam aequo Marte conferre manum audente. omnia circumquaque, quoad siimptus militi suppetebant, vasta reddidit.”

oldalón való támadása, az átkaroló és bekerítő seregmozdulatoknak alkalmazása a döntő küzdelemben – mind oly tulajdonságok, melyek csak egy gyors mozgású, tehát könnyű felszerelésű lovasságnál tételezhetők fel, amilyen volt valójában a honfoglaló magyar sereg és ennek XI. századi utóda, I. Endre király serege is. A krónikák leírása szerint: nyoma sincs ebben a hadjáratban magyar részről páncélos és pajzsos lovasság alkalmazásának, az egész küzdelmet elejétől-végig az íjász könnyű lovasság folytatta és vitte győzelemre. Hol látjuk itt azt az „árvizet, mely – hogy Tóth Zoltán szavaival éljek – az ősi harcmód magyar hordozóit kíméletlenül elsöpörte” volna? Az „árvizet” látjuk (a képes krónika szavai szerint 161. l.: *pre timoré imbrium sagittarum, quibus teutonici compluebantur et consumebantur, fodiebant sibi terram etc.*), de ez nem az ősi harcmódot seperte el, hanem az ősi harcmód eszközeivel – a német nehéz lovasságot.

A XII. századi magyar harcmód jellemzésére vegyünk egy olyan példát, melyet igen sokan úgy szeretnek magyarázni, mint iskolapéldáját annak, hogy a magyar, elfelejtve ősi taktikáját, teljesen hozzáidomult a nyugateurópai nehéz lovasság harcmódjához s ezt nagy egyoldalúsággal és kizárólagossággal alkalmazta. Nézzük meg az 1167-i zimonyi csata leírását, mely Mánuel császár hadvezérei és III. István király hű embere, Dénes ispán között folyt le.

A csata, mely a bizánciak nagy győzelmével végződött, két bizánci történetíró részéről is nyert terjedelmes méltatást. Kinnamos⁸ az egyik, Niketas Akominatos Chómátes⁹ a másik; mindkettő kortárs, az előbbi, mint Mánuel császár titkára és maga is katona, ki Mánuel hadjárataiban részt vett, szemtanúja is volt ez ütközetnek s ezért e pontban előadása értékesebb a Niketasénál. Kinnamos egy, a csata előtt a bizánciak kezébe került magyar fogoly elbeszélése alapján ismerteti a magyar sereg összetételét: ennek Dénes főparancsnoksága alatt 37 parancsnoka van, 15.000 emberből áll, a kik részben nehéz, részben könnyű íjász lovasok (*καταρρακτών ιππέων τοξοτών τ καὶ πελταστων*). Itt két dolog rendkívül fontos. Az egyik az, hogy a sereg nem pusztán nehéz lovasságból állott (amint azt sokan gondolták), hanem volt benne könnyű lovasság is; a másik pedig az, hogy úgy a nehéz, mint a könnyű lovasság fel volt szerelve íjakkal. Az íjnak a nehéz lovasság kezébe való adása, amint erre már fentebb rámutattunk, éppen nem áll példa nélkül megtalálunk ezt az íjász könnyű lovasság mellett a párthusoknál is, akik ezt a két fegyvernemet pompás összeműködésben tudták egymás mellett

⁸ ed. Bonn. pp. 270-4.

⁹ ed. Bonn. pp. 202-4.

alkalmazni. De megtaláljuk ezt némileg enyhített (nem olyan nehéz) formában a frankoknál és bizánciaknál is, akik az íjász lovasságot csak ebben a formájában tudták a maguk hadseregében meggyökereztetni. Aki tehát azt hinné, hogy az árpádkori magyar nehéz lovasság teljesen német mintára alakult, az – amint e példa mutatja – alaposan csalódnék, mert a német nehéz lovasság sohasem volt nyilazó. A magyar seregben is kellett lennie ilyen nem nyilazó, azaz lándzsás nehéz lovasságnak, mert a források szerint Henrik osztrák herceg segédsapata is köztük volt, ez pedig kétségkívül nem volt íjakkal felszerelve. Ez azonban nem lehetett valami nagy, mert a magyar fogoly nem is tartotta érdemesnek felemlíteni. A másik forrás, Niketas szerint is teljesen megegyezett a magyar sereg tagolása, begyakorlása és fegyverzete a bizánciakéval, akiknek nehéz lovassága mellett ott volt a szelesük és besenyő könnyű lovasság is. Niketas csak abban téved, amiben – sajnos – az újabbkori magyar fel dolgozók közül is többen utána mentek, hogy t. i. a magyar sereg egyetlen szorosan zárt tömegben, szárnyak nélkül volt felállítva, azaz egyáltalán nem lett volna tagolva. Ez különben is ellentmondás az előbb idézett nyilatkozatával szemben, amely szerint a magyar sereg tagolása olyan volt, mint a bizáncié, ennek pedig volt centruma, jobb és balszárnya. Már Pauler (i. m. P. 315.) helyesen vette észre, hogy itt nem a makedo-római phalanx tömör egységéről, hanem az ősmagyar harcmódnak egy Bölcs Leó által is megfigyelt és kiemelt sajátosságáról van szó, arról t. i., hogy a magyar sereg homloka a csata előtt tömör egyenes vonalat mutat, mely csak kicsiny, messziről észre sem vehető közökkel van megszakítva. Ez a zárt egyenes homlok azonban csak a sereg valódi beosztásának leplezésére szolgált, mert a csata megkezdése után a zárt vonal felbomlott s mögüle kiváltak a taktikai egységek, mindenik a maga alkalmazási helyére húzódva. A csata elég híven rekonstruálható lefolyásából láthatjuk, hogy ez Zimonynál is így történt.

A csata – amint Kinnamos leírásából kitűnik – a bizánciak támadásával kezdődött, akik olyan nyitányt választottak, melyet századokkal ezelőtt a turáni taktikával harcoló népektől tanultak el, mint ennek jellemző fogását. Ez abból állott, hogy könnyű lovasságukkal nyilazás alá vették a magyar sereg egész arcvonalát s azután csakhamar megfordulva színleges meghátrálásba mentek át és pedig két oldalt a szárnyak irányában. A magyar sereg két szárnya erre üldözőbe vette a visszavonuló bizánciakat s kifejlődik egy párhuzamos küzdelem a szárnyakon, melyben a magyar jobbszárny visszavetette a bizánci balszárnyat, viszont a balszárnyon a bizánciak maradtak fölényben, ahol

tehát a magyaroknak hátrálniuk kellett. Erre Dénes ispán a centrummal támadásba ment át a bizánci középhad ellen, nem törődve azzal, hogy oldalában és hátában ott volt a győztes bizánci jobbszárny. Ez okozta a magyar sereg katasztrófáját, mert a bizánci jobbszárny rögtön abbahagyta a visszaszorított magyar balszárny üldözését s oldalba és hátba támadta az előnyomuló magyar centrumot, mely az arcvonalban is szemben találta magát a bizánci centrummal. A három oldalról körülfogott magyar főszereg véres tusa után teljes vereséget szenvedett, még mielőtt az előnyomult magyar jobbszárny visszafordulhatott és tényleges segítséget hozhatott volna. A katasztrófa oka kétségtelenül Dénes ispán hibás taktikája volt, aki valósággal beleszaladt az ellenfél kelepchéjébe, amidőn ki hagyta magát csalni biztos állásából s támadásba ment át, mielőtt a helyzet erre megérett volna, kitéve magát az ellenség kész átkaroló támadásának.

Dénes ispán taktikájában valóban édes keveset találunk, ami az ősmagyar taktikára emlékeztetne: primitív nekirohanással, kézitusában akarta legázolni ellenfelét s nehéz lovassága nem vette hasznát a nyilaknak, melyekkel pedig fel volt szerelve. Semmi nyoma nála manőverezésnek, cselezésnek, illetve átkaroló mozdulatoknak. Elbizakodottságában, melyre jellemző, hogy a csata előtt gúnyból egy kupa bort ürített az ellenfél egészségére, egy parádés sétalovaglás által is elintézhetőnek vélte a bizánci sereget. Dénes seregében azonban benne volt az ősmagyar taktika minden lehetősége; minden lovasa kezében ott volt a nyíl, a nehéz mellett ott volt a könnyű lovasság is s a sereg felállításában is a szokásos ősmagyar módszer érvényesült; de aztán jött Dénes és fennhézásával mindent elrontott. A vezér seregében benne volt az ősmagyar szellem: ő maga azonban nyugati és pedig frank szellemmel volt telítve. A turáni taktika szelleme a csata folyamán a bizánci hadvezetésben jutott fényes kifejezésre.

Dénes ispán serege olyan összetételű volt, mint a bizánci hadsereg, melyben a könnyű íjász lovasságot a szelcsukok és besenyők, az íjakkal nem kevésbé felszerelt nehéz lovasságot pedig maguk a bizánciak alkották. A különbség csak annyi volt a két sereg között, hogy a bizánci seregben volt a lovasság mellett nehéz és könnyű (íjász) gyalogság is, a magyaroknál ellenben egy szál gyalogság sem volt. A bizánci seregben voltak szerb lovasok is, akik az utóvédet alkották, ezek nehéz lándzsákkal és hosszú pajzsokkal voltak felszerelve (nyilak nélkül), tehát nehéz fegyverzetű lovasok voltak, összetételénél fogva Dénes serege egészben véve mozgékonyabb s a turáni taktika keresztülvitelére alkalmasabb lehetett volna, mint a bizánci hadsereg s hogy ez mégis for-

dítva ütött ki, annak oka egyedül a magyar sereg vezetésének szerfölött elbizakodott és hibás voltában keresendő. A vakmerő és primitív frank taktika, mely itt Dénes által alkalmaztatott, nem a sereg szelleméből fakadt, hiszen ez a sereg harcolhatott volna és tudott is volna harcolni ugyanazzal az alapjában véve turáni szellemű taktikával, mellyel a pártusok Kr. e. 53-ban Crassus seregét Carrhae mellett megsemmisítették. Azt következtetni tehát a zimonyi csata lefolyásából, hogy az ott küzdő magyar seregben már semmi sem maradt volna fenn az ősi magyar harcmódból, éppenséggel nem lehet, úgyszintén azt sem, hogy a magyar sereg összetétele és felszerelése nyugateurópai minták után igazodott volna. A magyar nehéz lovasság, mely kétségkívül nem alapult ősi nemzeti hagyományon, bizonyára nem a német, hanem a bizánci minta után igazodott, amely kiindulópontjául szolgált annak idején a frank nehéz lovasságnak is. De ott volt mellette az ősi magyar eredetű könnyű íjász lovasság is s semmi nyoma a kútfőkben annak, hogy ez idegenekből (pl. besenyőkből) tevődött volna össze. A XIII. század nagy magyar csatáiban, akár a kroissenbrunni (1250), akár a dürnkruti (1278) csata leírásait nézzük, a könnyű íjász lovasság és ennek taktikája vannak túlsúlyban. Kroissenbrunnál a magyarok körülrajongták a csehek, németek sűrű csapatait; mint a téli havazás, hullottak nyilak.¹⁰ Dürnkrútnál „a támadást a magyarok kezdték és túlszárnyalni, bekeríteni igyekeztek az ellenséget. Nyilazáporuk elborítja a cseheket.¹¹ A krónikás szerint „megmutatták a németeknek, hogy ők is úgy tudnának harcolni, mint a svábok, ha olyanformán fegyverkeznének.” Ez világos bizonyíték amellet, hogy a magyar lovasság nem hasonlított a német nehéz lovassághoz, mert könnyű fegyverzetű volt. Ezek a magyar lovasok nem tévesztendőek össze a kunokkal, kik nem voltak csatasorba állítva, hanem „csatarenden kívül jobbra-balra, előre száguldtak és benyilaztak az ellenség tömegébe.¹²” Azt a magyar csapatot, melyet III. Endre király 1298-ban küldött Albert osztrák herceg segítségére nassauai Adolf ellen, Ellenhard krónikája úgy írja le, mint amely csupa könnyű íjász lovasokból állott s hátrafelé is nagyon jól tudott nyilazni s nem volt olyan vízi akadály, melyen lóháton át ne tudott volna úsztatni.¹³ Ezzel teljesen összevág annak a cseh írónak a jellem-

¹⁰ Pauler, A magyar nemzet története stb. II², 239.

¹¹ uo. 344.

¹² uo. 344.

¹³ MG. SS. XVII. 140: assumptisque sibi sexingentis Ungariis, cum arcubus retro se velociter sagittantibus absque omni armatúra equitan-

zése, aki a XIV. század elején Csák Mátéval a csehek ellen harcoló magyar sereget úgy írja le, mint könnyű lovas népet, mely meg nem állt, hanem vagy szaladt, vagy szalasztott, íjat, hosszú kardot, bőrvértet viselt, szétszórt csatarendben, tizen-tizenöten együtt, ki jobbról, ki balról támadott és már messziről nyilazott.¹⁴

Ilyen és hasonló tanulságok alapján vonta le már évtizedekkel ezelőtt Árpádkori történetünk kitünő ismerője, Pauler Gyula azt a helyes következtetést, hogy a magyar nemzet bizonyos pontig távol tudta magát tartani a nehéz fegyverzettől, mindaddig, míg az Európa többi részeiben is lejártta magát s így a magyar hadi dicsőség jobbára mindig a könnyű lovasság dicsősége maradt.¹⁵ A magyaroknál – mondja Pauler – sohasem tudott általánossá lenni, hogy a nyíl csak gyáva ember kezébe való. Az új irányt (nehéz lovasság) csak a vendég vitézek stb. követték, a nemzet zöme nem hasonult az idegen taktikához.¹⁶ Csak sajnálni lehet, hogy Paulernek rendkívül alapos és megbízható kutatási módszere, valamint tárgyilagos ítélkezése elkerülték Tóth Zoltán és követői figyelmét: különben mily egyszerű lett volna így magukat egy súlyos tévedéstől, történeti irodalmunkat pedig egy hibás elmélettől megkímélni!

A XIV. századi magyar harcmódra nézve igen részletes leírást kapunk a Villani Máté krónikájából, aki, mint kor- és szemtanú, közvetlen szemléletből ismerhette azt a magyar sereget, melyet Nagy Lajos király 1356-ban az olaszok ellen vezetett. Treviso ostromával kapcsolatban külön fejezetet szentel az ostromló magyar sereg egészen különleges felszerelése, életmódja és taktikája ismertetésének.¹⁷ A magyar sereg – írja Villani – több, mint 40.000 lovasból állott s a lovasoknak ez a nagy száma egészen szokatlannak tűnt fel az olaszok előtt. A magyar lovasok ki két, ki több lóval, könnyű támadó fegyverekkel, vagyis íjjal, puzdráikban nyilakkal s személyük védelmére hosszú karddal vannak felszerelve. Állandó ruházként bőrzekét viselnek. Fejüket ritkán borítja sisak, hogy a nyilazásban ne akadályozza őket, mert ebben van minden reményük. Harcmód-

tibus- Ungarii adeo audaces fuerunt et veloces, quod nulla aqua fuit, quin ipsis transitus páterét per earn tarn nando quam equitando.

¹⁴ Petrus, Chron. Aulæ Regiæ, Dobner, Mon. Historica Boemiæ V. 336. v. ö. Pauler alább. i. m.

¹⁵ Néhány szó hadi viszonyainkról a XI-XIII. században. Hadtört. Közl. I. (1888) 526. 1.

¹⁶ A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt, 1². 257-8.

¹⁷ 1. VI. c. 54. magyarul: A három Villani Krónikája, ford. Rácz Miklós, Bpest, 1909. 257-60. lk.

juk nem a csatamezőn való helytállásban, hanem portyázásban, megfutamodásban, üldözésben, nyilaik kilövöldözésében, meghátrálásban s az ütközésre való visszafordulásban, áll. Nagyon gyakorlottak s ügyesek a zsákmányolásban s a hosszas lovaglásban, erősen nyilazzák az ellenség lovait s gyalogságát s ennyiben hasznosak a nyílt mezőn való küzdelemben, mivel mesterek a gyors támadásban s az ellenségnek rohammal való zaklatásában nem gondolnak a halállal, hanem a legnagyobb veszélyt keresik. Ütközetben a magyarok mindig összetartanak s tizen-tizenöten egy csoportban ki jobbról, ki balról támadják az ellent s messziről igyekeznek nyilaikkal megsebezni s azután elrohannak vágató lovaikon.

Ezen általános jellemzés mellett kapunk néhány csataleírást is a Trevisoban lévő velencei őrség és a magyar csapatok tusaiból. Amidőn egy alkalommal a trevisoi őrség kirohant s 500-nál több lovasuk és igen sok gyalogosuk hamarosan összecsapott velük, a magyarok rámentek az ellenségre, visszavonultak s ismét visszafordultak; s anélkül, hogy kimutatták volna, folyton arra felé húzódtak, amerre – amint tudták – népük lesei voltak; így folytatták s üldözték őket a trevisoiak, míg oda nem vezették őket, ahol 800 magyar állt lesben; ezek hirtelen hátba támadták, s körülzárták a trevisoiakat s ott a harcmezőn 200-nál többet leöltek, több mint 300-at elfogtak s ez egy napon nagyobb kárt okoztak a velenceieknek s a vidék lakosainak, mint a király a megszállás alatt egész hadseregével.¹⁸

Egy másik trevisoi kitörés alkalmával a magyarok – Villani szavai szerint – oly nép módjára, melynek lovai mindig készen állanak s fegyverzetet sem kell öltenie, a várból mindenfelől kérésével vagy tömegesen előjöttek s nyilaikkal mindenfelől akadályozni kezdték az ellenséget s nem engedték, hogy visszavonuljanak. Ily módon tartották őket, míg a magyarok másik tömege folytonos nyilazás közben egyre növekedve hátba fogta őket, leölte s megsebesítette a lovakat s az embereket.¹⁸ A legfeltűnőbb e leírásokban az, hogy nehéz fegyverzetű lovasságnak nyoma sincs a magyarok között, pedig kétségtelen, hogy a lovagi fegyverzet ismerős és használatos volt e korban is a magyar seregben. Nagy Lajos magyar lovasai itt annyira tipikusan könnyű fegyverzetűek, hogy még sisakot sem szívesen viselnek. Villani egész munkáján végig szigorúan megkülönbözteti a magyarokat a bórsisakosoktól. Ezt a feltűnő körülményt csak

¹⁸ no. 264. 1.

¹⁹ no. 275, 1.

azzal magyarázhatjuk meg, hogy a lovagok csak egészen kis, Villaninak fel sem tűnő részét alkothatták a seregnek: a főerőt az egészen könnyű fegyverzetű íjász lovasok alkották, ezek szabták meg a magyar sereg harcmódjának szellemét, melyet Villani éppen azért rajzol olyan bő részletességgel, mert a korabeli olasz hadviseléstől is teljesen elütő volt s csodálatosnak tűnt fel az olaszok előtt. Valóban az a magyar lovasság, mely a XIV. sz. közepén Olaszországot járta, meglepően hasonlít a honfoglalás-korabelihez; taktikájuk Villani-adta leírása hajszálíg egyezik Bölcs Leónak a honfoglalókról adott jellemzésével, úgyszintén német és cseh íróknak a XIII. század végi magyarokra vonatkozó, éppen az imént említett adataival is. Mintha a IX. századi régi híres brentai csatát látnók megisméltődni, bár kisebb méretekben – négy és félszáz év múlva Treviso mellett: ugyanaz a fényesen bevált hadicsel, az ellenségnek orránál fogva való vezetése a katasztrófa színhelyére, a visszafordulásokkal tarkított visszavonulás oda, hol a kelepce már fel volt állítva s aztán bekerítése és megsemmisítése a gyanútlan ellenségnek.

Csak egy pontban tér el Villani leírása a Bölcs Leóétól, abban t. i., hogy a kopját nem említi a magyar fegyverek között, valószínűleg azért, mert ritkábban használták a nyíl mellett s ezért kevésbé volt feltűnő. A kopja azért még sem tűnt el, mert – amint később látni fogjuk – nemsokára túlsúlyra jut a magyaroknál a nyíl felett s ezt fokonyként mindig jobban háttérbe szorítja.

Összegezőképpen tehát kimondhatjuk, hogy az ősmagyar taktikával harcoló könnyű íjász-lovasság nemcsak, hogy nem tűnt el a királyság korában a magyar seregből, hanem zömét és gerincét alkotta annak még a XIV. században is, anélkül, hogy fegyverzetén és taktikáján valami lényegesebb módosulás történt volna. A nehéz lovasság, leginkább nyilakkal s csak olyan esetben nyilak nélkül felszerelve, mikor a katonák (pl. németek) nem értettek az íjak kezeléséhez, csak mint kényszerű toldalék jelenik meg a könnyű lovasság mellett, elmaradhatatlan következményeként a nehéz fegyverzetű népekkel való huzamos együttélésnek és érintkezésnek s az ilyen elemek beszivárgásának a magyar hadseregbe. A nehéz fegyverzetű elemek a magyar harcmód ősi jellemét csak átmenetileg és szórványosan érintették, de tartósan kiküszöbölni nem tudták. *A könnyű íjász lovasság és annak ősi taktikai szelleme minden lényeges részében teljesen érintetlenül áll még fenn a XIV. század derekán.* Kérdezzük Tóth Zoltántól, hogy hol van az az átalakító kezdeményezése Szent Istvánnak, mely az ősi magyar harcmód képviselőit

árvízszerű kíméletlenséggel söpörte volna el? A történeti kútfők ennek éppen az ellenkezőjét tanítják.

Nagy Lajos király korában tűnik fel először okleveleinkben a huszár neve. Gondosan meg kell vizsgálnunk, hogy vajjon ezek a huszárok azonosak-e azzal az íjász könnyű lovassággal, mellyel Villani alapján Nagy Lajos olaszországi hadjárataiban megismerkedtünk s melyben az ősmagyar könnyű lovasságnak a királyság első századaiban is szakadatlanul kimutatható, lényegileg azonos fegyverzettel és taktikáival harcoló utódait ismertük fel. Az 1378-i oklevélben²⁰ előforduló „hunzor” név, melyben minden valószínűség szerint a huszár szó régiebb alakja lappang, bizonyos szolgáló népekre vonatkozik, kik az ebresiek erdejében hatalmaskodnak. Ugyanezen időből már horvát oklevelekben és forrásokban is gyakran találkozunk a Huzaren, Huzarenovich nevekkel (1375-ben), néha Husaren, Hosaren alakban is.²¹ Ezek a formák, bár tisztábban mutatják a később nálunk általánosabbá lett elnevezést, a fogalom mibenlétére nézve nem sokkal mondanak többet, mint az előbb idézett magyar oklevél. Jóval bővebb felvilágosítást kapunk ezeknek a huszároknak a kilétéről Thallóczi Frank kevei főispán 1432-ben Nándorfehérvárott kiadott okleveléből,²² melyben Thallóczi elrendeli az akalhathi nemeseknek, hogy azokat a jobbágyokat és a nándorfehérvári egyházhoz tartozó népeket, kiket ő az Olnus és Halas nevű birtokokra telepített „contra Huzerones et alios nonnullos malefactores homines”, ne bántsák, tekintettel arra, hogy ott van a közelben a főserég is (ratione presentis generalis exercitus). Ebből világosan kitűnik, hogy Thallóczi ezeket a jobbágyokat a dunai révnél a dunai oldalról jövő támadó átkelések megghiúsítására telepítette oda abból a célból, hogy ezek az átkelők a közelben táborozó fősereget ne háborgathassák. Nem kétséges, hogy ezeken a támadó átkelőkön *törököket* kell értenünk, hiszen a háború ellenük folyt s az oklevélben említett huszerok (huszárok) és más gonosztevők sem lehetnek mások, mint törökök, illetve török szolgálatban lévők. Hogy közelebbről milyen fegyverzetű katonaság lehetett ez a török huszárság, az ebből az oklevélből nem állapítható meg pontosan, de megtudjuk Nagyvárad ostromának pár évtizeddel .később, 1474-ből származó leírásából,²³ melyben el van

²⁰ Orsz. Levélt. Dipl. 35S87; nov. 30. v. ö. Takáts alább i. m. 85. 1.

²¹ Tkalcic, Mon. hist. ci vit. Zagrabiae, 5. k. 2. 1. 9. k. III, 294, 285.

²² Thallóczy-Áldassy, Magyarország melléktartományainak okleveltára (Szerbia) 92. 1.

²³ Epitaphium super excisione urbis Va radiensis, (Kiadta Kovachich M. G.: Scriptores rerum Hungaricarum minores II k. 1798), v. ö. Takáts, Emlékezzünk eleinkről (Genius-kiadás, 1928.) 86. 1.

mondva, hogy Ali bég elosztotta a zsákmányt huszárjai között („di visit Ali spolia Hussaris”), akik a leírásból kitetszőleg könnyű lovas szabadcsapatot alkottak. Az efajta török katonaságnak részletes és beható jellemzését kapjuk Brutus²⁴ történeti művében, kapcsolatban azzal a 300 török lovassal, kik Szulimán szultán idejében a mohácsi csata előtt Jajca vára ellen támadást intéztek. E lovasok – mondja Brutus – nem állottak a szultán szolgálatában, hanem mint önkéntes szabad csapatok működtek, rablásból éltek, nem törődve a hadi joggal s a hadviselés szabályaival. Ezeket a törököket arra használják, hogy békében is állandóan nyugtalanítsák általuk a szomszédokat s ha valaki emiatt a portánál panaszt emelne, a porta azzal védekezik, hogy ezek a szabad lovasok nem tekinthetők rendes katonaságnak; nem a szultán parancsából, hanem saját kezdeményezésükre cselekednek s így érettük a szultán felelősséget sem vállalhat. De éppen ezen körülménynél fogva nagy hasznára vannak ők a szultánnak mindenkiel szemben, így a magyarok ellen is.

Hogy a szabad rabló-lovasoknak mint a török hadviselés kiegészítő részének alkalmazása mennyire régi, közismert és nevezetes dolog volt annak idején Közép- és Kelet-Európában, azt Laonikos²⁵ bizánczi történetírónak e tárgyra vonatkozó beható tudósítása is bizonyítja, mely – bár ket-tejük közt semmi összefüggés ki nem mutatható – mégis csodálatosan egyezik Brutus fönt idézett jellemzésével s a két egymástól független forrás teljes egybehangzásával bizonyítja annak a ténynek teljes világosságát, mely e tudósításokból kibontakozik. Laonikos *ἑπιτοδοῦμος*-oknak (= lovon száguldó) nevezi ezeket a törököket, akik sem zsoldot, sem parancsnokot nem kapnak a szultántól, rablásból és zsákmányolásból élnek; ha valaki háborúba vezeti őket, tüstént lóra pattannak s még egy másik lovat is visznek magukkal a zsákmány felpakolására. A harcban a vezértől kapott jeladásra a leggyorsabb iramban vágatnak, semmitől sem riadva vissza s hármásával szétszóródva rabszolgákat s más egyebeket rabolnak. Ezek a török lovasok I. Murád és Bajazid szultánok idejében jöttek át Európába s telepedtek meg itt, egyesek rövid idő alatt nagyon gazdagok lettek s Európában mindenfelé laktak: a szerbek és bolgárok földjén Üszkübtől kezdve, Makedóniában és Thesszáliában is sokan élnek közülük.

Nyilvánvaló ezekből az egybevágó tudósításokból, hogy az Ali bég szolgálatában álló és a Thallóczi-féle oklevélben említett török „huszár”-ok azonosak a Brutus által behatóan

²⁴ II, 50-1. (Toldy F. kiadása a Mon. Hung. Hist. II. o. 13. k. 1867).

²⁵ I, 93, 3-17. ed. Darkó.

jellemzett török szabad lovascsapatokkal, melyek Magyarország déli határán portyáztak s hogy honnan és hogyan jutottak ezek a csapatok ide, azt megtudjuk Laonikostól, aki szerint a XIV. század közepe táján telepedtek át Kisázsia-ból a Balkánra, amikor a bizánczi császárság európai területeinek s a vele szomszédos balkáni államoknak a törökök által való rendszeres birtokbavétele megkezdődik.

A XIV. században már nemcsak Thesszáliában és Makedóniában, hanem Északi Szerbiában és Bulgáriában is sokan éltek közülük s a zsákmányolás reményében szívesen szegődtek a török hadvezérek szolgálatába, mint a rendes hadsereg előőrsei, portyázó különítményei, vagy az ellenséget állandóan nyugtalanító és fosztogató szabad csapatok. A turáni taktikával harcoló népeknek állandó szokásáról, másutt is kimutatható különleges alkalmazású fegyverneméről van itt szó, mely főleg önállóan végrehajtott pusztító betöréseivel tűnt ki, de néha a reguláris hadsereggel szerves összeköttetésben is érvényesült. Kétségtől meg volt ez az ősmagyar, illetve királyságkorabeli magyar hadseregben is, amint krónikáink „Latrunculi” néven emlegetett seregkülönítményei bizonyítják, melyeknek alkalmazása, szervezete és harcmodója körülbelül ugyanaz lehetett, mint a török szabad lovascsapatoké. A törököknél ezeket a lovasokat rendszerint bezliáknak, vagy akindsiknek nevezték, azonban kimutatható náluk a huszár elnevezésnek megfelelő, qursân²⁶ név is.

Az a fegyvernem tehát, melyet XIV-XV. századi forrásaink „huszár” néven említenek, kétségtől a törököktől ered s kezdetben tisztán törököket is jelent, de azért mégsem volt a magyarok előtt új és ismeretlen dolog. Könnyű lovas fegyverzete, gyors és rajtaütésszerű taktikája, mellyel az ellenséget állandóan pusztította, nyugtalanította, megtalálják a maguk analógiáját a régi magyar hadseregben is. Mégis voltak bennük olyan idegen, mondjuk, speciálisan török vonások, melyek miatt az azon korbéli magyarok épúgy megtagadták a velük való közösséget, mint amennyire eltérőnek, a nemzettesttől idegennek érezzük ma általában azt a huszárságot, amelyik a XIV-XV. sz. folyamán az ország déli határain felbukkant. Igen jellemző erre nézve, a mit Brutus²⁷ mond ezen huszároknak a magyarsághoz való viszonyáról. A mikor Ferdinánd király és Szolimán szultán idejében 1550 táján Székesfehérvár körül folyt harcokat írja le, azt mondja Brutus, hogy Ferdinánd Fehérvár felé előküldött többek közt 500 huszárt (Uzaronum quingentos), kiket Jovius olasz

²⁶ Szarvas Gábor, Magyar Nyelvőr 1877. évf. 26. 1.

²⁷ II, 309-10.

történetíró magyaroknak nevez, elég helytelenül, mert a huszároknak gyalázatos nevük (infame nomen) van s Jovius ezen tévedését csak azzal a gyűlölettel lehet magyarázni, melyet minden néppel szemben érez, amelyik nem volt olasz. Ez éppen olyan eljárás – mondja tovább Brutus –, mintha magyaroknak neveznők a getákat (azaz oláhokat és moldvaiaikat), valamint Moesia és Pannónia összes népeit, majd Illyricum hegyi lakóit, akik egészen barbárok, csak azért, mert Magyarország területén laktak. Okleveles bizonyítékunk lévén arra, hogy a XVI. sz. első felében török bezlia-lovasok állottak a magyar király szolgálatában²⁸, a Jovius és Brutus által említett 500 huszárban nem nehéz ezeket a török zsoldosokat felismernünk. De Brutus nem azért van felháborodva, mert Jovius a törököket összetéveszti a magyarokkal, hanem azért, mivel a huszároknak olyan gyalázatos híruk van, hogy ez a nemes magyar nemzet tagjaira egyáltalán nem vonatkoztatható. A török huszárok vadsága és kegyetlensége valóban oly nagy és minden eddigi mértéket meghaladó volt, hogy az 1514. évi 46. te. egyenesen a felosztásukat és kiirtásukat rendelte el²⁹ s történeti forrásaink telve vannak panasszal eme „huszár”-ok embertelen viselkedése miatt. Ezekkel a „huszár”-okkal a XIV-XVI. sz. magyarsága valóban minden közösséget megtagadott nagyfokú erkölcstelenségüknél és állatias kegyetlenségüknél fogva, mely tényleg idegen és pedig török eredetű behozatal volt, holott ennek leszámításával maga a fegyvernem s annak taktikai alkalmazása nagyon is ismert és használatos volt a magyarok között.

Hogy volt-e és kikből állott a huszárság Mátyás király seregében, ennek a kérdésnek eldöntésénél mindenekelőtt figyelembe veendő, hogy Bonfini szerint Mátyásnak háromféle lovassága volt, u. m. nehéz (cataphractus), könnyű (expeditus) és egészen könnyű (expeditissimus equitatus) lovasság. Ezt az utóbbi fegyvernemet emlegeti legsűrűbben Bonfini; így már 1464. előtt a törökök ellen vívott futtaki csatában³⁰, kevésel később Szvehla cseh katonái ellen, az 1473-i cseh-lengyel háborúban³¹, 1476-ban Ali bég ellen,³² az 1488-i sziléziai hadjáratban Franciscus Aristius (Haraszty Ferenc) parancsnoksága alatt³³ stb. stb. Legvilágosabban kitűnik Mátyás lovasságának eme hármas tagolása s az egyes csoportok

²⁸ Országos Levéltár, Lymbus II. s. I. fasc. v. ö. Takáts, Emlékezünk eleinkről, 84. 1.

²⁹ „Besliae in partibus inferioribus constituti cessent et deleantur.”

³⁰ Bonfini, (rec. Car. Bel, ed. YU., Lipsiae 1771.) p. 543.

³¹ uo. 552.

³² uo. 595.

³³ uo. 661.

jelleme az 1477. osztrák hadjárat leírásánál, melyben István szepesi gróf 1000 nehéz lovassal, 500 könnyű (velites) lovassal, Kinizsi Pál cum expeditissimo equitatu, Bánf i Miklós, Zelena, Jaxith, Dóczi Péter és Imre, mint vexillationum praefecti vettek részt, ezeken kívül „caetera Nobilium ac Procerum multitudo.”³⁴ Az 1473-i cseh-lengyel háborúban a sereg zömét alkotó „cataphractus et expeditus equitatus” mellett volt „expeditissimus equitatus” is, melyet Miklós boszniai király fia vezetett.³⁵ Ez a lovasság tehát a Balkánról, közelebbről Boszniából jött. Ugyancsak balkáni eredetű volt az 1477-i osztrák hadjáratban Kinizsi Pál és társai vezetése alatt harcoló expeditissimus equitatus is, mely Bonfini terminológiája szerint teljesen egyértelmű a vexillationes-szel, amelyekről viszont azt mondja, hogy a rác lovasok csakis ebbe a fegyvernembe voltak beosztva.³⁶

Bonfini szerint ez a legkönnyebb fegyverzetű lovasság (expeditissimus equitatus) nem tartozott a rendes sorkatonasághoz, a felállításnál nem állott be a hadirendbe, hanem egészen külön álló csoportokban azon kívül foglalt helyet s arra használtatott, hogy a rendes hadsereg előtt járva pusztítson, gyűjtogasson, öldököljön s a lakosságban félelmet keltsen.³⁷ Ilyen rablásból és gyűjtogatásból élő portyázó csapatoknak hogy is lett volna helye Mátyás rendes hadseregében, melyről Bonfini³⁸ kifejezetten mondja, hogy nagy és mintaszerű fegyelem uralkodott benne s a rablás meg volt tiltva. De ugyanő mondja, hogy Mátyás rendes hadseregének

³⁴ uo. 606.

³⁵ uo. 584.

³⁶ uo. p. 606: castra ubique triplicia posita, hic. Boemi, illic Ungari, istic Rasciani metabantur. Boemi, équités cataphracti omnes aut hippobalatae, Ungari, in gravem et expeditum equitatum aequae divisi; Rasciani vexillationibus tantum utebantur.

³⁷ Bonfini 606; Rasciani, cum expeditis pernicibusque equis mox citiorem Austriam, facta potestate, incursarunt. Cum licentiam plus quam hostilem usurpassent, cuncta diripiunt, incendunt pagos, in omnem aetatem ac utrumque sexum, aequae deserviunt. Caedunt quicumque occurrunt et cruore magis quam captivitate gestiunt; eo plus se lucrum facere arbitrantur, quo maiore caede grassantur: ferro et igni cuncta vastant, templa diripiunt et humanitatis expertes, divina et humana iuxta miscent. uo. 610: Paulus ac caeteri vexillationum praefecti, expedites équités finitimos late infestare iubet: ac illi longe discurrerent, tumultu et terroré omnia complent, obvios aut obtruncant, aut captivos ducunt, incendunt pagos et circumfusam regionem diripiunt vastantque. A Paulus (Kinizsi Pál) lovasait expeditissimus equitatusnak nevezte fentebb (p. 606), mely az ő terminológiája szerint teljesen egyet jelent a vexillationes-el. Ezeknek a parancsnokai nagyobb részben magyarok (l. fentebb), a Rasciani meghatározás csakis a legénységre vonatkozhatik.

³⁸ Bonfini p. 643.

zárt hadirendjén belül helyet foglaltak a könnyű lovasok (velites et levis armatúráé) is,³⁹ még pedig a két szárnyon, mialatt a nehéz lovasság a középen volt. Volt tehát Mátyásnak a portyázó szabad lovas csapatokon kívül a rendes hadseregbe beosztott könnyű lovassága is, s a kettő egymással nem azonosítható. Kérdés, kik voltak az egyik fajta s kik a másik fajta könnyű lovasok? Erre nézve útbaigazításul szolgálhat magának Mátyásnak a nyilatkozata, melyet az 1481-ben Nápolyba küldött levelében⁴⁰ tesz Veronai Gáborf egi püspöknek, kit értesít az apósának, a nápolyi királynak a törökök ellen küldendő katonai segítség felől. Itt elmondja, hogy küld apósának 400 gyalogost és 300 lovast, ebből 100 nehéz fegyverzetű, 200 pedig huszár. Ezek azonban; zsoldosok s Mátyás a zsoldjukat is pontosan felsorolja. Mikor: serege 3 ordójáról beszél (nehéz lovasság, könnyű lovasság = huszárság és gyalogság), akkor erre a zsoldos hadseregrei gondol, melyben természetesen nincs benne a nemesi bandériumok lovassága, akik nem zsoldért szolgáltak. Ez utóbbiakatl Mátyás ezen levelében azért nem említi, mert nem vettek! részt a nápolyi király expedíciójában. De részt vettek ezek a bandériumok az 1473-i cseh-lengyel háborúban, amint Bonfini kifejezetten mondja s az ő „expeditus equitatus”-a⁴¹ csakis ezekre a bandériumi lovasokra vonatkozhatik, míg a szabad lovascsapatot a Lőrincz bosnyák királyfi vezetése alatt álló expeditissimus equitatus képviseli. Mindebből pedig következik, hogy Mátyás zsoldos huszársága nem a nemesi bandériumok könnyű lovasságának felel meg, hanem azoknak a jobbára idegenekből toborzott szabad lovascsapatoknak, melyeket a hadirenden kívül állítottak s portyázásra használtak fel. Eredetüket tekintve ezek a portyázó lovasok az ország déli tartományaiból valók: majd bosnyákok, majd rácok,⁴² de vannak köztük törökök is. Maga Mátyás említi egyik levelében⁴³, hogy Kinizsi Pál az 1481-i szerbiai hadjáratából több mint 50.000 szerb foglyot és 1000 török lovast hozott haza, kik egész családjukkal együtt át-

³⁹ uo. 659, 595.

⁴⁰ Mátyás király levelei II, 106-9. (Fraknoi kiadása).

⁴¹ Bonfini 584: Matthias – octo aut decern ad summum hominum milia cogit, ex quibus cataphractus et expeditus equitatus validissimus erat... Dux Laurentius, Nicolai Bosnae regis filius, cum expeditissimo equitatu regem sequitur...

⁴² Bonfini 607.

⁴³ Mátyás levelei II, 190, 197. Ezeket Mátyás nem nevezi huszároknak, holott kétségtelen, hogy úgy szellem, mint fegyverzet dolgában, azonosak voltak a huszárokkal, csak annyit mond róluk: „mille naturalibus Turcis, viris strenuis et equitibus, qui filiis et filiabus ac uxoribus ultro ad ipsum Paulum confugerunt.” Más helyen a huszárt „levis armaturae precursor”-nak nevezi (I. levelei II, 66.)

jöttek Kinizsihez magyar szolgálatba. Nyilvánvaló, hogy itt nem gondolhatunk reguláris török lovasokra, pl. szpahikra, hanem csupán akindsikre, vagy bezliákra, azaz szabad rabló-lovasokra, mert a szpahik nem vitték magukkal családjukat a hadjáratok alkalmával s így fogságba esésük nem is hozhatták volna azt magukkal Magyarországra. Itt azokról a török lovasokról lehet szó csupán, akik, – amint fentebb láttuk Laonikus és Brutus történetírók egybehangzó nyilatkozatai alapján – nem állottak a rendes hadsereg kötelékében, hanem mint szabad különítmények, a saját felelősségükre és számlájukra folytatták portyázásaikat az egész Balkán félszigeten s a rablásból éltek. Ezek a török akindsik képezték ki a bosnyákokat és rácokat is erre a harcmodorra, úgyhogy a rácoknak még a lovasság ezen fajtájának felfedezésében sem lehet semmi önálló szerepet tulajdonítani: ők egyszerűen a törökök tanítványai és eszközei.

Most már világosan látjuk a különbséget Mátyás kétfajta könnyű lovassága között. Az a török eredetű szabad és rabló lovascsapat, melyet ő maga „husarones”-nek⁴⁴, Bonfini pedig *expeditissimus equitatus*-nak, ill. *vexillationes*-nek⁴⁵ nevez, zsoldért szolgált, a hadirenden kívül portyázó különítményként alkalmaztatott s általában idegen (török, bosnyák, rác) elemekből tevődött össze, bár többnyire magyar parancsnokok alatt állott. A rendes hadsereg könnyű lovassága azonban, mely a hadirend két szárnyán nyert felállítást, a nemesi bandériumokból, a „*caetera Nobilium ac Procerum multitudo*”-ból állott, amint Bonfini⁴⁶ mondja, tehát nem zsoldért szolgált s eredetét tekintve a magyar nemességhez tartozott.

Fegyverzet és taktika tekintetében nem volt lényeges különbség a két fajta lovasság között, mivel mindkettő az ősi turáni taktika hagyományait őrizte s az egyik az oszmán-törökségen, a másik a magyarságon át kapta a közös ősforrásból eredő s lényegileg azonos harcmodort. De nagy különbség volt köztük a szellem tekintetében, mely szerint ezt a közös ősi taktikát a gyakorlatban alkalmazták, amennyiben az egyik nem rendszeres kötelékekben harcoló, vad és kegyetlen irreguláris csapatokból, a másik pedig fegyelmezett és szabályszerűen harcoló, reguláris sorkatonaságból állott. Ezért tiltakozott – amint fentebb láttuk⁴⁷ – e kétféle csapatost összezavarása ellen már Brutus történetíró, nem

⁴⁴ Mátyás király levelei II, 107 (ed. Fraknoi): *alius ordo est equitum levis armaturae, quos husarones appellamus. Ugyanígy uo. 105. 1.*

⁴⁵ Bonfini, p. 606, 610, 552, 584, 585, 595, 661.

⁴⁶ p. 607, 584.

⁴⁷ 1. fentebb 17. 1.

ismerve el a korabeli „huszárok” magyarságát, ennek a gyalázatos nevű gyűlevész-hadnak a nemes magyar nemzet könnyű lovasságával való azonosítását s az ő álláspontján állt századokon keresztül a magyar közvélemény, amidőn szigorú különbséget tett amaz idegenből importált rabló-lovasok és az ősi magyar reguláris könnyű lovasság között, az előbbieket magából kiközösítette s néha törvényes intézkedésekkel is üldözte s kiirtásukra törekedett. De emellett ott állott a reguláris, könnyű lovasság, mely izig-vérig magyar volt s ősi magyar hagyományokat őrzött, mint a honfoglaló magyar lovasságnak egyenes folytatása és leszármazottja. Bonfini „Rasciani”-ja⁴⁸ és Stein György „Raitzen”-je⁴⁹ tehát éppenséggel nem jelenti azt, hogy ennek a rablólovasságnak eredete rác talajra nyúlik vissza, hanem csupán azt, hogy Mátyás korában ezek a lovasok általában rác nyelven beszéltek s rácoknak is nézték őket. Itt azonban nem szabad elfelejtenünk azt, amit Istvánffy⁵⁰ mond a rác nyelvnek a Balkán északi részén a törökök körében való használatáról. A rácok közé befészkelődött török szabad és rabló lovasokéi csakhamar eltanulták azok nyelvét s összevegyültek velük s így történt, hogy maguk közé felvették és kiképezték a született rácokat is, akik idővel a csapatok zömét alkották. E lovasság eredete és szelleme mindvégig török maradt, ők voltak a mesterek, a rácok csak tanítványok. Mátyás nem tett egyebet, mint ezt a déli végeken mindenfelé elszaporodott, török eredetű s a rácságot is megszervező lovasságot, mely nyereségvágyból szívesen szegődött bárkinek a szolgálatába, kitől hasznot remélt, beszervezte a maga céljaira, zsoldjába fogadta s mint önálló különítményeket hozzászította rendes hadseregéhez, annak kiegészítésére. Tette ezt azért, mert miként a török szultán, úgy ő is hamar belátta, hogy ezeknek a gyorsan mozgó s kíméletlenül pusztító szabad lovasoknak igen jó hasznát veheti a hadjáratok bevezetésénél, az ütközetek előkészítésénél s az ellenség üldözésénél egyaránt. Ezzel nem tett valami új lépést a magyar haditörténetben, hiszen Árpád-házi királyaink is alkalmaztak ilyen, a krónikások által latrunculinak nevezett portyázó csapatokat, rendszerint idegeneket, azaz besenyőket és knnokat. A különbség csak az, hogy ő ezeket a törököktől, illetve a törökök által kitanított rácoktól vette, mert az ő korában ezek álltak rendelkezésre.

⁴⁸ Bonfini p. 607.

⁴⁹ Haraszthv Ferencről (Bonfini p. 661: Francisons Aristnisa) tmondia Stein: „Franz der Raitzen Hauptmann”. Script, rerum Silesiacarum, X. 157. v. ö. Tóth Z. i. m. 143. 1.

⁵⁰ Regni Hungarici História (Coloniae Agrippinae 1724), p. 201: linguae Illyricae, quae apud Turcas ut plurimum in usu est.

Hogyan alakult a XVI. században a könnyű lovasság; összetétele Magyarországon, arra nézve igen tanulságos, amit Szerémi⁵¹ mond János király seregéről, mellyel 1528-ban Debrecenből Tokajba s onnan Sárospatakra vonult. Szerinte János seregében volt 1300 huszár a Balkánról, akik szerb nyelvűek voltak (Szerémi idézi is szerb beszédüket) a következő parancsnokok vezetése alatt: Bálában, Bosytt Radich, Rodonya Voxa, Jaksit Marci, Farkas, Petrus Otharowiti Általában szerb nevek, kivéve a legelsőt (Bálában), amelyik határozottan török név.⁵² A magyarok 2000-en voltak Cybak Tmre, Vitéz Kalaj, Dóci János vezetése alatt, ott volt továbbá Kápolnai Ferenc 300 huszárral, ott volt Scariot Paulus Artandj. Későbbben érkezett ennek testvére Blasius Artandj 500 huszárral. Ott volt Tornai Jakab, Iztari János, Verbőczi István, azonfelül lengyel lovasok és gyalogosok 2000-en. összesen 13.000. Szerémi tehát különbséget tesz a magyar reguláris lovasság (Cybak, Kalaj, Dóci, Tornai, Iztari és Verbőci lovasai) és a huszárság, sőt ezen belül is a szerb és magyar huszárság között, mert ha Kápolnai és Ártándi huszárjai is szerbek lettek volna, bizonyára nem mulasztotta volna el ezt hangsúlyozni úgy, amint Bálában és társai huszárjainál tette. A sereg zömét tehát itt is a magyar reguláris lovasság tette, emellett voltak szerb és magyar huszárok, továbbá lengyel lovasok és gyalogosok önálló csapattestekben elkülönítve egymástól. 1530-ban János király Nándorfehérvár környékéről Momyn és Kazon török vajdákat hívta segítségül Ferdinánd ellen s Kazon a maga 400 lovasával meg is érkezett dunai naszádokon Pestre,⁵³ hol a németek visszavonulása után lovasaival szörnyű dorbézolást csapott, nyílt színen becstelenítve meg a nőket. Amikor János visszaparancsolta ezeket a garázda törököket „Turcia”-ba, sok keresztyén ifjat elvittek magukkal s eladták a mohamedánoknak.

Mindazonáltal Kazon vajda nemsokára újból feltűnik 600 bezliával János seregében az előző expeditióból jól ismert Otharovics Péter 800 lovasa mellett, kik között szerbek vegeesen voltak a törökökkel.⁵⁴ Otharovics lovasai – amint a megelőzőkből tudjuk – huszárok voltak, azaz irreguláris rablólovasok, éppen úgy, mint a bezliák, kiktől csupán anynyiban különböztek, hogy míg az utóbbiak tisztán törökökből állottak, az előbbieket szerbekből és törökökből voltak összetéve. Szellemre és harcmódra nézve ezek a csapatok

⁵¹ Krónikája (Monnm. Hist. Hung. II. o. 1. k. 1857) 208. 1.

⁵² Laonikos bizánci történetíró (I, 166, 21 ed. Darkó) említ egy Παλατιανός (Balaban) nevű ázsiai török főembert a XV. sz. elejéről.

⁵³ Szerémi 274. 1.

⁵⁴ Szerémi 282. 1.

megegyeztek egymással, állati kegyetlenségüket híven jellemezte Szerémi. Erről a Kazon vajdáról sokat beszél Istvánffy⁵⁵ is, elmondván, hogy előkelő török családból származott, előzőleg a szultán szolgálatában állott, az Acangi (akindsi) csapatát vezette, kik egy lovon és zsold nélkül szolgálnak ugyan, de nem a saját költségükön, hanem a szerzett zsákmány fejében, melynek $\frac{1}{5}$ részét átadták az uralkodónak, $\frac{4}{5}$ -ét pedig megtartották maguknak.⁵⁶ A huszárok azonban zsoldért szolgáltak, havi 2 márkát kapva János királytól, mégpedig szerbek és magyarok egyaránt.⁵⁷ Mindamellett a szerb huszárok, akik Otharovics vezetése alatt egy kötelékben harcoltak a Gritti seregében a török bezliákkal, vadságban és kegyetlenségben semmivel sem maradtak el emezek mögött, hanem velük együtt tüzdelték nyársra a levágott német fejeket, velük együtt akarták megsütni-főzni és megenni a kövér asszonyokat s hurcolták Budáról az elrablott és rejtegetett magyar ifjaknak oly tömegét, hogy a dunai naszádok alámerültek a nagy teher alatt.⁵⁸ Jellemző, hogy ezek a török-szerb rabló lovasok teljesen elkülönítették magukat a magyar lovasoktól s nem engedték, hogy magyarok is részt vegyenek az ő támadásaikban, kételkedve, hogy a „magyarok olyan kegyetlenek és kíméletlenek tudnak lenni a támadásban mint ők.”⁵⁹

A XVI. század harmincas éveitől kezdve találkozunk olyan szerb huszárokkal, kik magyar kötelékben magyar huszárokkal együtt szolgálnak. így Bakics Pál, egy szerb eredetű huszárkapitány, az 1537. évi eszéki csatában „ex Ungaria peculiarem validamque alám Thracibus veteranis intermixtam” vezetett,⁶⁰ melynek zömét mégis magyarok alkották.⁶¹ Ez a Bakics a mohácsi vész előtt jött Magyarországra, szolgált János király seregében, majd átalott Ferdinánd pártjára. A schmalkaldeni háborúban (1546) már Bakics Péterre, az időközben elesett Pál fivérére bízta a podagrája miatt harcképtelenné vált Nyáry Ferenc után a

⁵⁵ Regni Hungarici História (Col. Agr. 1724); p. 100.

⁵⁶ u. o. p. 114; nec Cassonus et Acangii, qui sunt praedatorii équités, suo aere sed quinta praedae parte Principi attribuenda militantes etc.

⁵⁷ Szerémi 207. 1.: ex tunc clamare fecit (sc. Joannes rex) *mentionariam* peditibus ad unum mensem imam markam, et equitibus duas markas. Uo. 175. 1.: et venerunt milites ad regem Joannem qui erant *mentionarii* ut puta Lucas de Maria, Franciscus Bodo de Somogy, unus Tracianus Paulus Bakytt, secundus Tracianus miles Bositt Radich etc.

⁵⁸ Szerémi, 286, 292, 293. Ik.

⁵⁹ uo. 289. 1.

⁶⁰ Istvánffy i. m. 131. 1.

⁶¹ uo. lennebb: P. Baquitius mittitur exploratum cum suis mille equitibus Ungaris. uo. 133. 1.: equitesque Ungari utque Illyrici.

magyar huszárság fővezényletét. Ma már nem lehet vitás, hogy azok a „huszárok”, kik a schmalkaldeni háborúban Adorfnál és Mühlbergnél tanúsított rendkívül hősiességükkel megszerezték a győzelmet V. Károly császár javára s a magyar könnyű lovasság hírét és dicsőségét messze földön elterjesztették, túlnyomó részükben magyarok voltak.⁶² Ezt bizonyítja egyfelől parancsnokuknak, Nyáry Ferencnek 1546. nov. 4-én ölsnitz-ből az esztergomi érsekhez írt levele,⁶³ mely – amidőn e hadjáratot leírja – mindenütt csak *magyar* lovasokról beszél, de másfelől az is, hogy Istvánffy⁶⁴ és Mameranus⁶⁵ is, akik a lovasság összetételét tüzetesen ismertetik, azt parancsnokaiban és katonáiban egyaránt magyarnak vallják, kivéve Bakics 200 főnyi rác huszárját,⁶⁶ mely a kb. 1100 főnyi lovasságnak még $\frac{1}{5}$ részét sem tette ki. Maga Nyáry 200 lovasával vett részt e vállalatban s egy 1543-ból származó hiteles kimutatás szerint⁶⁷ alparancsnokai, kik hol több, hol kevesebb lóval (12-től 2-ig) csatlakoztak hozzá, egytől-egyig magyarok voltak, amint nevükből biztosan következtethetjük: Kincsy Mihály, Sziráky Albert, Nagy Tamás, Tiburcz Máté, Vizoly György, Nagy Pál, Splényi István, Zolthay Bernát, Iványi Pál, Deák Márton, Mucsay Lőrincz, Kodik László, Borsy János, Bodonyi István, Fekete Márton, Horváth István, Rakay Tamás, Tetétleny László, Zalay Sebestyén, Vothay Orbán, Mocsonaky Benedek, Száky András, Ispán Mihály, Hirák György, Bárók Albert, Doroszlay László, Nagy Máté, Zerdy Albert és Takáts Oszvald. Az 1545. év tavaszán a bécsi kormányozók több huszárt fogadott fel évi szolgálatra 20 frt. fizetéssel (szolgálat idején havi 2 frt.-al) s ezekből Nyáry alá is rendeltek ötvenet.⁶⁸ Ha mégis a következő 1546. évben Nyáry csupán 200 lovassal indul a schmalkaldeni háborúba, akkor ebből arra következtethetünk, hogy az 1543-ban bírt 200 lovasából időközben 50 kivált s ezek pótlására kellett 1545-ben 50-t újra felvenni csapatába. Nem kétséges, hogy ezek is magyar nemesek voltak, mert a kiválasztásuk Nyáryra volt bízva. Három új tisztjének a nevéből, kiket István-

⁶² 1. Károlyi Árpád, Magyar huszárok a schmalkaldi háborúban. Századok, 1877. évf. 642-654, 841-854.

⁶³ közölve Károlyi i. é. 852. 1.

⁶⁴ 171. 1.

⁶⁵ idézve Károlyinál 848. 1.

⁶⁶ A Bakics rác huszáriai közt lehetett az a 70 főnyi szüleieit török, kiket a Zeitung aus Breslau etc. (Abhandlungen der phil.-hist. Klasse der sächs. Ges. der Wissensch. VI, 758) megemlíti a Nyáry fővezénylete alatt e háborúban.

⁶⁷ Országos Levéltár, Lymbus II. sor. 14. csomó: Nomina capitulum personarum in exercitu magnifici domini Fr. Nyáry existentium anno domini 1543. v. ö. Takáts i. m. 20. 1.

⁶⁸ Volt közös pénzügyi levélt. Hung. 14335. fasc. 1545. ápril. 8. v. ö. Takáts i. m. 23. 1.

ffy⁶⁹ megemlíti (Sárkándi Pál, Kávai József, Farnosi Lukács), határozottan erre következtethetünk. Nyáry mellett a többi főtisztek (Zay Ferenc 200, Erdődy Péter 200, Pető János és Horváth Bertók összesen 250, Bornemissza Sebestyén 50 és Gettei Ferenc 50 lovassal)⁷⁰ szintén magyar nemesek voltak s csapataik összetétele olyanféle lehetett, mint a Nyáryé. Ezek a lovasok mind évi zsoldért szolgáltak, kivéve gr. Frangepán Farkast, ki 10 huszárral saját költségén szolgált Ferdinánd királynak.⁷¹

Nyáry lovasai mind jargaló vitézek,⁷² azaz évi zsoldért állandóan szolgáló katonák voltak. Az általános elszegényedés eme korában mindinkább megszorodott azon magyar nemesek száma, akik, mint könnyűháti lovasok évi zsoldért, salláriumért szolgáltak a királynak, illetve a főuraknak a csapataiban. Okleveles adatok bizonyítják, hogy Nyáry a Ferdinánd király megbízásából szerződöttes jargalásra lovasokat évi 20 frt. zsoldért s ezenfelül, ha szolgálatban voltak, minden ló után még külön havi 2 frt-ért.⁷³ A bécsi, ill. pozsonyi hatóságok nem mindig fizették rendszeresen a zsoldot, úgy hogy Nyárynak – amint leveleiben panaszkodik – gyakran kellett a pénznek utánajárni s néha az elmaradt fizetéseket a sajátjából pótolni.⁷⁴ A schmalkaldi expeditio előtt azonban – tekintettel az ügy nagy fontosságára – sietve előre fizették ki a kikötött zsoldot Nagyszombatban Nyáry katonáinak.⁷⁵ A jargaló vitézek tehát az évi sallarium mellett hópénzt is kaptak a katonai expeditiók tartamára; János király lovasai csak a két frt. hópénzt kapták meg s ez lehetett az oka annak, hogy Kápolnai Ferenc, ki még 1528-ban János seregében harcolt 300 huszárral, 1538-ban már Ferdinánd oldalára ment át, hol jargaló vitézei megkapták az évi 20 frt. zsoldot és 2 frt. hópénzt.⁷⁶

Ezeket a jargaló vitézeket, kiket okleveleink a XVI. és XVII. században más néven „uraim”-nak is neveznek, élesen megkülönböztették a huszároktól, amint azt Takáts Sándor a hiteles adatok tömegével kimutatta. Elég legyen itt csak Szalay Benedeknek Nádasdy Tamásnéhoz 1566. szept. 29-én írt leveléből a következő részletre hivatkoznom: „a herceg ő

⁶⁸ i. m. 171. 1.

⁷⁰ 1. Károlyi i. m. 848. 1.

⁷¹ 1. u. o.

⁷² A jargalásról, mint ősrégi magyar intézményről 1. Takáts Sándor, Emlékezzünk eleinkről (Genius kiadás, 1928) c. műve 107. sk. 1.

⁷³ Volt közös pénzügyi levéltár, Hung. 14335. fasc 1533. v. ö. Takáts i. m. 14. j.

⁷⁴ Országos Levéltárban őrzött, Pozsonyban kelt (1543. mára 12.) levele Nádasdyhoz, u. o. Zomolvánban (1543. június 9-én) kelt levele Nádasdyhoz. v. ö. Takáts i. m. 21. 1.

⁷⁵ Tstvánffy p. 171.

⁷⁶ Orsz. Levélt. Lvmbus, III. sor. 3. fasc. 1538. ápr. 29. v. ö. Takáts i. m. 115. 1.

felsege a rabló törökök ellen fegyvereseket (nehéz lovasokat), huszárokat és horvát gyalogosokat bocsátott Kanizsára. Az *urak* pedig, kiket herceg ő felsége bocsátott ide, azok is voltak ezerén ..., magamnak vagyon tíz lovagom.”⁷⁷ Ezek a nemes urak, mint jargaló lovasok, egyenes utódai annak az eleinte zsold nélkül, saját költségükön szolgáló magyar nemeseknek, kik a kapott földbirtokok fejében szolgálták fegyverrel a hazát s kik mindvégig híven őrizték körükben – amint fentebb láttuk – az ősmagyar könnyű lovasság szellemét. Az általános elszegényedés következtében ezidőtájt már kénytelenek voltak zsoldért szolgálni.

Ezeket a magyar nemességből származó jargaló vitézeket forrásaink sohasem nevezik huszároknak. Magyarul jargalóknak, vagy uraimnak, latinul *équités*, *équités hastati*, illetve *équités levis armaturáé* néven emlegetik őket, ilyenkor rendszeren az *Ungari, v. ex Ungaria appositio*val jelezve világosan a nemzeti mivoltukat.⁷⁸ A XVI. sz.-ban úgy a történeti, mint a szépirodalmi források csak ritkán használják a „huszár” szót még olyankor is, amikor igazi huszárok (irreguláris rabló lovasok) megjelöléséről lenne szó. A huszároknak e korban nálunk gyalázatos volt a nevük – amint Brutus fentebb idézett nyilatkozatából⁷⁹ tudjuk – s ez magyarázza meg irodalmunk feltűnő tartózkodását e névvel szemben. Pedig e korban már megesis néha a török-serb huszárságnak a magyar könnyűhátú lovasokkal való összekeveredése. Bakics huszárjairól már Istvánffyól⁸⁰ láttuk, hogy ott a magyarok vegyesen voltak a rácokkal s Szerémi előadása és a schmalkaldi csatáról szóló tudósítások szerint a rácok közt törökök is voltak. Bakics huszárjainak rablásai és kegyetlenkedései miatt sok volt a panasz az 1529-31. években, amikor még Istvánffy szerint túlnyomóan rácokból állott a csapata. De már az 1537-i eszéki és az 1546-i schmalkaldi csatákban, hol az ő rácainak számaránya eltörpül a magyar többségű lovasság mellett, katonái tudnak hasonlítani a magyar lovasság szelleméhez s úgy harcolnak, mint reguláris lovasok. Bakics Pétert már alkalmasnak találják Nyáry után a magyar reguláris lovasság parancsnokságának átvételére. Itt tehát valóban egy assimilációs folyamattal találkozunk, ahol a kezdetben irreguláris szerb huszárság idővel hozzáidomult a reguláris magyar könnyű lovassághoz, de nem úgy, amint Tóth Zoltán gondolta⁸¹ -, hogy a rácoktól el-

⁷⁷ Örsz. Levélt. Nádasdy-levelezések, Kanizsa, 1566. szept. 29. v. ö. Takáts i. m. 109.

⁷⁸ 1. Takáts i. m. 102. sk. lk.

⁷⁹ 1. fentebb 17.].

⁸⁰ 1. fentebb 23. 1.

⁸¹ 1. fentebb 3. 1.

tanult irreguláris tempókat a magyar lovasság letompította s a maga nemes egyénisége szerint átformálta volna, *hanem a rácokat idomította hozzá a maga ősi idők óta gyakorolt szelleméhez a reguláris könnyű lovasságban anélkül, hogy a rácoktól bármit is tanult volna.* A rác lovasságnak két tanító-mestere volt a közép- és újkor fordulójánál, egyik a török, másik a magyar. A török bezliák tanították ki a rácokat a saját vezetésük alatt és kötelékeikben az irreguláris harcmodorra, a reguláris harcmodort pedig a rác lovasok magyar kötelékekben, a magyar jargaló nemes vitézek által ősi hagyományként őrzött és szakadatlanul gyakorolt könnyű lovassági taktikából sajátították el. Eközben sem a törökök, sem a magyarok nem tanultak semmit, absolute semmit a rácoktól, mert nem is volt szükségük rá.

Természetesen voltak ebben a korban irreguláris módra harcoló magyar huszárok is, nem csupán a szerbekkel együtt, hanem azoktól teljesen elkülönítve önálló különítményekben. Szerémi említ ilyeneket s a jajcai számadások⁸² és egyéb okmányok bizonyítják, hogy magyar huszár-csapatok állandóan voltak a végeken. Ezeket azonban nem a rác lovasság hatása termelte ki, hanem a törökökkel való sikeres harc követelménye: a végek körül nagy számmal portyázó török rabló lovasokkal szemben szükség volt egy ezekhez hasonló szellemben és eszközökkel küzdő fegyvernemre; Mátyás huszársága is ilykép a déli végeken alakult ki. Ezek már nem a nemes jargaló vitézekből, hanem a havi zsoldért szolgáló szegénylegényekből tevődtek össze. Rabolni, gyűjtogatni és öldökölni ezek is tudtak, de olyan állati kegyetlenségeket, mint amilyeneket a török bezliákról és rác huszárokról jegyeztek fel a források (nőknek nyílt színen való megbecselenítése, kínzások stb.), velük kapcsolatban nem említ semmiféle hagyomány, úgyhogy e tekintetben is inkább a régebbi magyar portyázó lovassághoz, a székely, kun és besenyő előőrsokhöz, a krónikáink latrunculi-jaihoz hasonlítanak, mint török és rác kortársaikhoz. Ruházatukban és fegyverzetükben azonban félreismerhetetlen a török hatás.

A schmalkaldi háborúban résztvevő magyar könnyű lovasokról több egykorú, szemtanúktól eredő leírás is maradt

⁸² Kiadta Horváth Sándor a Thallóczy, Jajcza történetének oklevéltárában, 178-192. Ik. Az itt közölt két fizetési jegyzék a tisztí fizetésekről s a végvári katonák zsoldjáról teljesen egyenlő értelemben használja az equites-t s a husarones-t, meg a szerb vojnicit. Ezek a lovasok mind könnyű fegyverzetűek voltak, kiknek csak zsoldjukban van némi különbség a 7 frt. évi átlag mellett. Egészen elhibázott dolog, ha e jegyzékek alapján Tóth Zoltán 3 különböző lovas fegyvernemet (nehéz és könnyű lovasság, huszárság) akar megállapítani a déli végek őrségében,

reánk, melyekből a lovasok fegyverzetét és taktikáját egészen pontosan rekonstruálhatjuk. Avila, Faleti és Mocenigo leírásai⁸³ szerint lőfegyverük a hosszú lándzsa, mely hosszúságra a nyugati nehéz lovasságéval egyenlő, de hátsó részében még annál is vastagabb, továbbá az alul széles és fölül keskeny pajzs, melynek csúcsa a lovas feje fölé hajlik s amely egyénekenként más-más színűre van festve. Testük legnagyobbbrészt védtelen, csak kevesen viseltek páncélt, általában hosszú, csaknem lábfejig leérő ruhát hordtak. Lábbelijük kurtaszárú, hegyesorru csizma, alól, de leginkább a sarkoknál erősen megvasalva. Sisakjukon nincs, arcvért, csak egy arasznyi vas, melyet rendszeren föltolva hordottak s csak akkor eresztettek le, ha az ellenséghez egészen közel ferköztek. Ilyenkor előkerültek a kard, a háromélű buzogány és a fokos, mint a közelharc fegyverei. Ruházatuk is különböző színű volt; ezt abból következtethetjük, hogy Móricz szász herceg, amikor ünnepi alkalmakkor a magyar lovasokat utánzó csapatokat állított ki a saját nemeseiből, ezeket hol vörös, hol kék, sárga, vagy zöldszínű ruhában vonultatta fel.⁸⁴ E leírásokból azt olvassuk ki, hogy fegyverzet dolgában a XXI. századi magyar lovasság már meglehetősen eltávolodott a XIV. századbelitől. Eltűnt emennek főfegyvere, a nyíl, a rövid kopja helyébe, mely már akkor kezdett háttérbe szorulni, a hosszú lándzsa került s megjelent a pajzs is a magyar könnyű lovas kezében, mely hajdan onnan teljesen hiányzott. A kard megmaradt ugyan, de – amint az egykorú, ill. közel egykorú ábrázolásokból látjuk,⁸⁵ sokkal szélesebb s egyúttal görbébb lett, mint régente volt, markolata egyenes folytatása a pengének. Mellette használatos a régebben alig ismert fokos és buzogány is.

Mindeme változásokat egy fontos különbség okozta, az t. i., hogy a magyar lovasság a XIV.-XVI. századok közti időben a lőfegyverek bevezetése következtében megszűnt távolba ható fegyverekkel (nyíl, kopja) küzdeni s egészen a közelharcra rendezkedett be. így lesz főfegyverévé a lándzsa, a nehéz lovasság eme főfegyvere s ennek elmaradhatatlan következménye volt a pajzs használata is, mely amennyire felesleges lett volna a távolbaható fegyverekkel küzdők kezében, éppen olyan szükségessé vált annál a lovasságnál, mely kizárólag közelharcra volt utalva. Ezért szaporodnak a közelharc fegyverei is, a kard mellett előkerül

⁸³ közölve szözszerinti fordításban Károlyi Árpád i. m. 841-3. lk.

⁸⁴ 1. Meynert, Das Kriegswesen der Ungarn. Wien, 1876. 137. 1.

⁸⁵ 1. Jan Martszen festményét a párisi Louvre-ben, másolatban közölve Schmithenner, Krieg u. Kriegführung im Wandel der Weltgeschichte Postdam, 1930. 264. 1. (a harmincéves háborúból).

a buzogány és a fokos is. Azonban ez a lovasság mégsem vált nehéz lovassággá, páncélt általában nem viselt, sisakjuk is egyszerűbb és könnyebb volt, mint a nehéz lovasságé. Elmaradt természetesen a kéz és lábszárvédő is. A lovak sem voltak vértézve. A távoli harcra berendezett könnyű lovasságból lett egy a közeli harcra felszerelt könnyű lovasság, melynek mozgása, taktikája, szelleme a különböző fegyverzet ellenére is csodálatosan hasonlított az ősmagyar és árpádkori magyar könnyű lovasságéhoz. Faleti⁸⁶ így jellemzi a schmalkaldeni csata magyar lovasait: „először roppant erővel támadnak s a posztókat vakmerő bátorsággal foglalják el; de nem maradnak meg rendben egymás mellett, hanem elszórtan csatangolnak s ha így az ellen rajtuk ront, nem szégyenlik a futást. Ellenükben a szászok azt tartják, hogy minden harcosnak a rendben kell maradnia, csapatától elválnia s a helyet, melyet először elfoglalt, különös fontos ok nélkül elhagynia nem szabad.” Ezt kiegészíti Mocenigo nyilatkozata:⁸⁷ „ezek (a magyar lovasok) mindig készen álltak az ellenség szállóhelyeit kifürkészni, az élelmiszereket elfoglalni, portyázni s az ellenek egyéb alkalmatlanságot szerezni...” Nyáry Ferenc fővezér leírása szerint⁸⁸ az adorfai csata a következőképpen folyt le:

A Nyáry vezetése alatt álló kb. 1100 főnyi lovasság a Ferdinánd király és Móricz szász herceg egyéb csapataival együtt 1546. október 23-án átlépvén a szász határt, hírt vette annak, hogy az ellenség az ő táboruktól kb. másfél mérföldnyire szintén tábort ütött s azt megerősítette. Erre a hírre Nyáry előreküldött 600 magyar lovas az ellenség kikémlélése céljából. Ez a földérítő különítmény a tábort üresen találta, miután az ellenség onnan visszavonult Adorf városa felé. A magyar előőrs ide is haladéktalanul utánuk nyomul s bár a város környékét mindenfelé belovagolta, az ellenséget seholsem találta. Erre egy részük abban a hiszemben, hogy az ellenség a városba húzódott be, rohammal betöri a város kapuit, de az ellenséget ott sem találják. A magyarok fölesketve a polgárságot a Ferdinánd iránti hűségre, még az éj beállta előtt kiürítik a várost. Az előőrs többi része ez alatt állandóan a környékbeli falvakat és földeket kutatta,⁸⁹ hogy nem rejtőzik-e ott az ellenség. De en-

⁸⁶ 1. Károlyi i. m. 841. 1.

⁸⁷ 1. n. o. 842. 1.

⁸⁸ π. o. 8¾. 1.

⁸⁹ A magyar huszár (kiadja Reé László, Bpest, 1956) c. dísműben 59. 1. Ajtav Endre a magyar előőrs eme viselkedését hibáztatja, Faleti nyomán meg is rójjá, pedig ennek a „kóborlás”-nak (Nyári szavával élve) nem a zsákmányszerzés volt a célja, hanem a felderítés, mely egy pillanatig sem szünetelhetett az ellenség előtt.

nek búvóhelyét nem sikerült megtalálni. Hajnalban azonban jelentkezett az ellenség 400 gyalogosa, hogy a magyarok által kiürített várost megszállja. Reggelre Ferdinánd seregének zöme Nyáry lovasainak másik részével együtt Adorf közelébe érkezett s egy kis mérföldnyire a várostól táborot ütött. Szemben velük és közel hozzájuk táborot ütött a hirtelen előkerült ellenséges sereg is. Erre Nyáry a keze ügyében levő 500 magyar lovassal azonnal megtámadta az ellenséges táborot, mely eleinte tüzeléssel fogadta őket, de a magyar lovasság szörnyű erejű rohama elől hátrálni volt kénytelen, előbb Adorfba, onnan egy a város mögött lévő dombra, majd – miután a magyarok ide is utána nyomultak, – egy még magasabban fekvő, fenyőerdőktől védett helyre vonult vissza. Ekkor az előőrs-lovasság, mely Adorf környékén portyázott, hátába került a visszavonuló ellenségnek, amely így két tűz közé szorult, miután a magyar törzslovasság megállás nélkül folytatta arcvonaltámadását. Az ellenség teljes vereséget szenvedett s Nyáry szerint több mint ezer halottat, 12 ágyút és 18 zászlót hagyott a csatamezőn. Ezt a nagyszerű győzelmet egyes-egyedül a magyar lovasság vívta ki, a többi, velük egy kötelékben lévő csapatok egy hegyről nézték végig a magyar támadás kimenetelét.⁹⁰

A csata fővezérének tollából eredő, emez egészen hiteles leírásból megállapítható, hogy a magyar lovasság óvatos és állhatatos földérintő munkájának, vakmerő rohamozásának, kíméletlen és az ellenségnek nyugtot nem hagyó üldözésének s végül a döntő csapásnál a kétoldali bekerítő támadásnak köszönhette ezt a fényes győzelmet. Olyan taktikai sajátosságok ezek, melyek teljes mértékben meg voltak már a honfoglaló magyar lovasságnál s századok gyakorlatában öröklődő hagyományként szállottak át a késői utókorra. A török bezliák és a rác huszárok önmagukban nem lettek volna képesek ezt a fegyvertényt így végrehajtani, a reguláris csapatokból álló ellenséget egy nap alatt ily tökéletesen szétverni: ők csak az ellenséges terület pusztítására, az ellenség nyugtalanítására és a megvert ellenség üldözésére voltak alkalmasak. A magyar lovasság azonban végrehajtotta az ellenséges erőknek nyílt csatában való teljes szétverését is sokszorosan nagyobb túlerővel szemben, főleg a maga nagy taktikai fölényére támaszkodva. Megállapíthatjuk, hogy a schmalkaldeni háborúban szereplő magyar lovasság reguláris katonaság volt, döntő csatát vívott és könnyen győzött. *Amit tudtak, azt nem a „rác huszár”-októl tanulták s semmiképp sem lehet őket a rácok tanítványainak, ül. utódainak tekinteni. Ma-*

⁹⁰). Nyáry levelét Károlyi i. m. 853. 1.

gyar elődeiknek tanítványai ők, kiknek körében ősidők óta szüntelenül élt és virágzott a hagyományos könnyű lovas taktika s érvényesült változott viszonyok s változott fegyverzet mellett is, mint a nemzet lelkéből kitörülhetetlen sajátosság.

A huszárságtól független, a magyar nemességből rekrutálódott, könnyű magyar lovasság létezését a XVI. században más forrásokból is igazolhatjuk. Istvánffy részletesen leírja azt a közel 60.000 főnyi sereget, melyet Ferdinánd király az európai hatalmak segítségének igénybevételével is 1542-ben állított össze Buda visszavételére, ebben „soli equites Ungarici nominis, quindecim millium numerum facile constiterint.”⁹¹ Itt Báthori András, Serédi Gáspár, Nyáry Ferenc, Lévai Gábor, Losonci István, Országh László lovasain kívül különösen kiemeli Perényi Péter vezetése alatt a „veteranorum validissimae turmae, ex utraque Pannónia conscriptae, ad duo aut supra equitum millia, omni apparatu militari instructissimae”-t, szembeállítva a sorban utánuk következő nehéz német lovasokkal (Germani gravis armatúráé équités) s megemlítve róluk világosan, hogy könnyű fegyverzetűek voltak („Vitellius ... monuisset Perenium, ut *Vngarorum levem armatúrám*, Mauritium verő Saxonem ut *Germanos caiaphractos* frontem in hostes ob vertere... maturarent”⁹²). Ezt bizonyítja a Takáts által idézett bécsi állami levéltári okirat⁹³ is, mely szerint a magyar tanácsosok 1529-ben azt felelik Ferdinándnak, hogy nemesi fölkelést kell hirdetni, ez esetben nem csupán tizenkétezer, hanem jóval több *könnyű lovas* vonulhat hadba. A magyar nemesség tehát könnyű fegyverzetű lovasként harcolt a XVI. században is, de kétségkívül nem a török vagy rác huszárság mintája szerint, hanem mint reguláris lovasság a saját ősi hagyományainak szellemében. Ez az a lovasság, melyet „Ungarici nominis”-nak, magyarnak tartanak e kor irodalmában mindenütt s melytől élesen megkülönböztetik a Brutus szerint gyalázatos nevű „huszár”-okat, sem szellemükben, sem összetételükben nem ismerve el őket magyaroknak.

Takáts Sándor kimutatta,⁹⁴ hogy XVI. századi forrásaink vajmi ritkán használták az irreguláris, portyázó könnyű lovasság megjelölésére a „huszár” elnevezést, hanem ehelyett inkább a latin „praecursor”, vagy a magyar „száguldő” nevet

⁹¹ p. 152. ed. Col. Agr. 1724.

⁹² p. 156. u. o.

⁹³ Emlékezzünk eleinkről, 101. 1. Bécsi áll. levéltár, Hung; Buda. 1529. márc. 4.: „non solum decern vei duodecim mülia equitum levis armatúráé, prout majestas postulat, sed forsitan etiam plura poterint.

⁹⁴ Emlékezzünk eleinkről 104 sk. Ik.

használgák, ezzel is kifejezésre juttatva az akkori huszárságnak a magyarságtól különálló, idegen származását. Ezek a száguldók magyarok voltak, mégpedig a legjobb lovas és legbátrabb, régi vitézek közül, akik oly kitűnő lovasok voltak, hogy a száguldó lovat zabola nélkül is tudták irányítani. Taktikai feladatuknak megfelelően ezek a száguldók égettek és raboltak is az ellenség földjén, de olyan állati kegyetlenségeket, milyeneket a „huszár”-ok követtek el, a források nem jegyezték fel róluk. Tehát van valamelyes különbség a magyar száguldó és a török-rác huszár között: a kettő nem teljesen azonos. Ezt a finom distinciót főntebb már Szeréminél⁹⁵ is megfigyelhettük. A török bezliát és a rác huszárt így a magyar nem utánozta, hanem ezek ellensúlyozására olyan száguldó lovasságot termelt ki magából, a könnyű lovas portyázó csapatok (latrunculi) hagyományaiból, melv taktika és fegyverzet dolgában azzal egyenértékű, de szellemre emberségesebb volt amannál.

Ellenben semmi különbséget nem tettek a könnyű háti lovasok különböző kategóriái között az osztrákok, a bécsi kormányiszékek, amelyek „huszár”-t, „száguldó”-t és „jargaló” vitézt, azaz reguláris és irreguláris, magyar, török és rác vagy horvát könnyű lovasokat egyaránt huszároknak neveztek. Familiáres husarones-nek nevezték a régi királyi bandérium maradványaként szolgáló lovasokat, kik nagyobbrészt évi zsoldért a nemesek közül felfogadott jargaló vitézek voltak.⁹⁶ Az udvari kamara s a hadi tanács következetesen huszároknak írja azt a színmagyar könnyű lovas népet, melyet 1564-ben a királyi komisszáriusok Gyulán megmustráltak s csak mint „equites”-t, illetve „équités levis armaturae”-t említenek lajstromaikban.⁹⁷ A magyarnyelvű mustralajstromok, a végbeliek levelei, valamint a magyar hatóságok jelentései a XVII. században sem használják a huszár szót, mindig csak „lovas uraim”-ról, „lovas”-okról vagy „levis armatúráé équités hastati”-ról beszélnek. Ellenben a németnyelvű rendeletek e lovasokat állandóan huszároknak írják.⁹⁸ Éppen így, kivétel nélkül huszár néven említi a magyar lovasokat a Batthyány Ádám főgenerális hadinépéről (1633-40.) készült német mustralajstrom is.⁹⁹ A bécsi kormányiszékek állandóan huszárezredeknek nevezik a XVII. sz. folyamán alakult Bar-kóczy-ezredet és Barakonyi-ezredet, melyekről a parancsno-

⁹⁵ I. fentebb. 22. 1.

⁹⁶ I. Takáts. i. m. 139. sk. lk.

⁹⁷ Köz. pénz. ltr. Hung. 1434 S. f. v. ö. Takáts i. m. 151. 1.

⁹⁸ Takáts i. ni. 159. 1.

⁹⁹ u. o. 167. 1.

kok levelei, valamint egyéb magyarnyelvű jelentések csak mint lovasezredekről emlékeznek meg.¹⁰⁰

A XVII. sz. végén felállított magyar lovasezredekre vonatkozó összes iratok, miket a hadi tanács és a bécsi udvari kamara állított ki, egyedül és kizárólag csak a huszárt és a huszárezredekem emlegetik, holott a magyar mindvégig nemzeti lovasezredeknek hívta azokat.¹⁰¹ Az 1695-ben Itáliában küzdő nyolc lovasezredünket az ausztriai kormányzések császári huszárezredeknek, a magyar hatóságok pedig magyar lovasezredeknek nevezik.¹⁰² A bécsi kormányzések e confusióban odáig mentek, hogy a magyar lovasezredekem összezavarták a horvát karabélyos-ezredekkel, bárha az előbbiek nem is karabélyt, hanem csak kopját viseltek. A meklenburgi herceg 1632-ben Loósy tiszta magyar ezredéről, mint „Kroatische Reiterei”-ről ír. Az udvari kamara a horvát ezredek közé sorolja azt a Gombos-féle lovasezredet, melyről maga a király írja, hogy született magyar katonákból áll.¹⁰³

* így megy tovább ez a kettősség a magyar könnyű lovasezredek elnevezésében a XVIII. sz. első felében is, amikor a hadi tanács és a bécsi udvari kamara írásában állandóan huszárezrednek nevezik azt, amit a magyarok, úgy a hatóságok, mint magánosok, sőt a hadellátásról szóló királyi szabályzatok (regulám entumok) is egyszerűen magyar lovasezredeknek (legio equitum Hungarorum) neveznek.¹⁰⁴

A XVIII. század derekán azonban, mikor a magyar lovasezredek az örökösödési háborúban világhírre emelkedtek, s magyar mintára egymásután kezdték felállítani Olasz-, Francia-, és Németországban, a könnyű lovasezredekem, Nyugat-Európa elfogadta az osztrákoktól ennek a pompás fegyvernemnek „huszár” elnevezését s ezen a néven emlegették világszerte a híres, magyar mintára szervezett s jobbára magyar tisztek által kiképzett, könnyű lovasokat, akiknek azonban a nevükön kívül semmi közük sem volt már a XV-XVI. sz. török-rác huszárjaihoz, hiszen ezek régen eltűntek a magyar és osztrák hadseregből s az a magyar lovasság, amelyet „huszár” néven ismert és csodált meg a külföld a hétéves háborúban, nem az irreguláris, török-rác huszárságból fejlődött ki, hanem a reguláris magyar könnyű lovasságból, melynek hagyományait a magyar nemesség az Árpádok kora óta szakadatlan folytonosságban fenntartotta a

¹⁰⁰ Takáts i. m. 168. 1.

¹⁰¹ u. o. 175. 1.

¹⁰² u. o. 176. 1.

¹⁰³ u. o. 178. 1.

¹⁰⁴ Takáts i. m. 185. 1.

szükségszerű fejlődés okozta módosulások dacára is. Ennek a fegyvernemnek a nevét tehát az osztrákoknak köszönheti Európa, de taktikáját, hadifelszerelését és szellemét a magyaroknak, kik itt ősi hadi kultúrájuk legjavát adták át a Nyugatnak.

Fölmerül a kérdés, hogy ezt a fatális névcserét, mely szerint a magyarok által mindig óvatosan került és visszautasított „huszár” névvel jelölték a reguláris magyar könnyű lovasságot, az osztrákok vajjon egyszerű tévedésből, felületességéből követték-e el, avagy pedig ezen eljárás mögött valamilyen tendenciát kell keresnünk.

Nem tévedésből történt ez a névcseré, hiszen a bécsi udvar és hadvezetőség csak a német nyelvű irataiban szokta a magyar lovasokat huszároknak nevezni, a magyaroknak szóló latin nyelvű kiadványokban azonban, tiszteletben tartva a magyar terminológiát, csak *équités Hungarorum* stb.-ről beszél. A stájer rendek, kik „huszár”-jaikat Magyarországról fogadták fel, nagyon jól tudták, hogy ezek a huszárok milyen nemzetiségűek. 1540 előtt horvát nevűeket, de ezen időpont után már csak magyar nevűeket lehet találni mustralajstromaikban, kik általában a magyar nemességhez tartoztak. Tudták azt is, hogy ezek a magyar „huszár”-ok a török-rác huszároktól szellemre nézve különböznek. A Stájerországban szolgáló huszárokról fennmaradt katonai iratok óriási tömegében mindössze csak egy panaszos iratot találunk, de ez is inkább a spanyol katonák, mint a huszárok ellen szól. A huszárok okozta károkról alig esik szó ezekben az iratokban.¹⁰⁵ Nehéz is lenne elképzelni, hogy a magyar könnyű lovasságot, melyre a török elleni harcokban legfőképpen támaszkodtak s így nap-nap után érintkeztek velük, az osztrákok pontosan ne ismerték s ne tudták volna őket a török és rác „huszár”-októl megkülönböztetni. Aigner osztrák kamarai főtitest írja 1732. ápril. 22-én Mitrovicán kelt jelentésében,¹⁰⁶ amikor a Szerémségben garázdálkodó rác zsiványok kiirtására tesz javaslatot: „wird kain anderes expediens auf zu bringen sein zu extirpierung dies landsverderblichen Übels, als wann eine squadron regulierte hungarische husarn statt der übrigen quartierleut in Syrmia delogiret... als welche husaren zu derlei operation ganz geschickt und flüchtig, auch schon in Servien vor etlich jähren renomiret wordten seint, welche nicht nur das landt gesäubert, sondern auch die transmigranten an ihre wohnstatt mit aller gimpflichkeit zu bringen gewusst, ohne dem landt einen

¹⁰⁵ Takáts i. m. 243 sk. lk.

¹⁰⁶ v. ö. Takáts, A magyar gyalogság megalakulása, Bpest, 1908. 141. 1. (Közös pénz. lev. Hung. 14987 f.)

tortt zugefügt zu haben.” Ez nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy a szerémségi rác katonák és pandúrok megfélemezésére, kik sokkal több kárt okoztak a rablásaikkal a vidéknek, mint azok a zshiványok, kiknek üldözésére rendeltettek oda, reguláris magyar „huszár”-okat kér az osztrák kamarai főtiszt, mert csak ezektől lehet várni a rend helyreállítását azon a vidéken. Ezek a rác katonák (die übrigen quartirleut in Syrmia) kétségkívül utódai a régi rác huszároknak, amint viselkedésük elárulja. Íme itt az osztrák kormány szembeállítja a reguláris magyar „huszár”-t irreguláris rác „kollegá”-jával, tehát a kettő közti különbséget nagyon jól kellett, hogy ismerje. Semmi sem világítja meg élesebben a két csapatnem közti nagy különbséget, mint az osztrák kormánynak ezen intézkedése, amely tehát minden időben nagyon jól tudta, hogy *más a rabló rác huszár és ismét más a „regulierter ungarischer Husar”*.

Az igazi okát ennek a szóbanforgó névcsereinek megtalálhatjuk abban a magyar haderő magyarsága és önállósága ellen intézett szívos aknamunkában, mely az osztrák kormányzások politikáját a XVI-XVII. századokban jellemezte s melynek oly megrázóan szemléletes képét festette Takáts Sándor „A magyar gyalogság megalakulása” c. ismert művében.¹⁰⁷ Ebből a munkából megtudjuk, hogy a XVI-XVII. századokban a magyar vitéznek leírhatatlan nyomorúság, örökös szenvedés s nem ritkán éhhalál volt az osztályrésze. A magyar katonákat nemcsak hogy nem fizették, hanem még rágalmakat is szórtak rájuk, megbízhatatlannak és fegyelmezetlennek mondták. Nem egyszer idegen generálisoknak kellett cáfolniok ezeket a rágalmakat.

Mindezen méltatlan bánásmódnak pedig az volt a célja, hogy a magyar haderőt földönfutóvá tegyék, a magyar haderőt gyöngítsék, hogy annál több németet, olaszt, szlávot stb. hozhassanak az országra, s így annál könnyebben vethessenek bilincset a nemzet kezére, lábára. A magyar haderő megsemmisítésén keresztül akarták a nemzeti önállóságot megszüntetni. Nemzeti felkeléseink egyik főoka is a magyar katonaság sérelme és elkeseredése volt. 1699-ben egy rendelettel a magyar haderőt megszüntették s 1702-ben már új huszár- és hajduzredekot szerveztek, német módra, német szóra és jórészt német tisztek vezetése alatt. A vérig sértett, porig megalázott nemzet a Rákóczi-felkelésben felelt ezekre a jogtiprásokra.

A magyar haderő elnemzetietlenítésére irányuló eme törekvéseknek teljesen megfelel a nemzet szemefényének, az ősi

¹⁰⁷ 1. különösen e mű előszavát, v. ö. Emlékezzünk eleinkről 143. l.

magyar könnyű lovasságnak az idegen, gyűlöletes és gyalázatos tartalmú „huszár” névvel való jelölése s a huszárságnak a rácokkal és horvátokkal való azonosítása. Egyik rejtett eszköze volt ez a névcsere is a magyar nemzeti haderő lejáratásának és elnemzetietlenítésének, melynek a magyarság mindvégig szívósan ellenállott s a „huszár” nevet nem vette be, csak akkor, mikor ezt a nevet egész Európa új tartalommal látta el s mit sem tudva a rác rabló-lovasokkal való kapcsolatáról, arra a reguláris magyar könnyű lovaságra alkalmazta, mely Mária Terézia háborúi idejében az egész világon dicsőséget szerzett a magyar névnek.

Szentkláray Jenő: „A dunai hajóhadak története” c. művében a magyar naszádosokat teljesen rác eredetűeknek igyekezett feltüntetni, holott ezt még a bécsi kormányzések is állandóan magyar nemzeti katonaságnak nevezik s magyar mivoltát eléggé megmutatta azzal, hogy mindig a nemzeti fölkelésekhez csatlakozott, az osztrák zsoldra állott rácok ellen harcolt. Takáts Sándor¹⁰⁸ mutatta ki ennek „a teljes tájékozatlanságból eredő történelemhamisításnak primitív tévedéseit” s az egykorú, hiteles adatok tömegével igazolta, hogy bár a déli végeken sok rác és horvát katona szolgált a magyar naszádokon, az a fegyvernem többségében magyar volt s megtartotta magyar jellegét. Magyar volt a naszádosok belső élete, kommandója, viselete. A XVI. sz. ötvenes éveiben már alig találunk köztük mást, mint magyar nevűt. Csak 1671 után, mikor a magyar haderő elnemzetietlenítése hevesebb ütemben vette kezdetét, szerették volna a komáromi magyar naszádosokat is elrácosítani, de hogy ez mennyire nem sikerült, mutatja az, hogy a Rákóczi-fölkelés kitörésekor a komáromi sajkások Pap István fővajda vezetése alatt azonnal Rákóczi hadaihoz csatlakoztak s mint gyalogosok szolgálták végig a szabadságharcot.¹⁰⁹

Tagadhatatlanul van némi hasonlóság a Szentkláray és Tóth elméletei között, amennyiben mindketten rác eredetűeknek igyekeznek feltüntetni egy-egy magyar katonai alakulatot. Különbség azonban kettejük között az, hogy Tóth tévedése nem tájékozatlanságból, illetve az ismeretek hiányából ered, hanem egy hibás megfigyelésnek előtérbe tolásából, melyhez ő nagy szorgalommal s széleskörű tudással gyűjtötte össze a bizonyító anyagot, de mindazt mellőzte, illetve háttérbe szorította, ami megfigyelésével ellenkezett s őt a helyes nyomra vezethette volna. Megható nézni, hogy

¹⁰⁸ I. A magyar gyalogság megalakulása, előszó V. 1. 154. 1.

¹⁰⁹ u. o. 173. 1. Itt jegyezzük meg, hogy Vitkovics Gábor szerb nyelven is kiadta Szentkláray után a naszádosok történetét s ő már egyenesen a rácok dicsőségét látja a naszádosok miiltjában. (Glasnik Srpskoga Ucenog Drnstva 67. k. 1857.)

mennyi eruditiót és fejtörést pazarol ő annak a felesleges tételnek a bizonyítására, hogy az eredetében rác huszárság később elmagyarosodott és mi okból magyarosodott el. Amikor itt arra az eredményre jut, hogy ennek a folyamatnak legdöntőbb oka a koldusbotra juttatott határszéli nemesség mind gyakoribb huszárszolgálata s a rácság beözönlésének ezzel időben párhuzamos elapadása, helyesen megállapított történelmi tényekkel operál, csakhogy ezeket helytelenül állítja be a történelmi fejlődés összefüggésébe. A török-rác huszárság, amint fentebb láttuk, efemer jelenség volt a magyar hadiszervezetben, akkor kezdődött, amikor még a rác föld határán állottak a végek s amint ezek a végek fokozatosan, a török előnyomulással párhuzamosan mindig beljebb tolódtak az ország belsejébe és így megszűnt a rác földdel való közvetlen érintkezés, eltűnik a rác huszárság is a magyar seregből. Ami helyére lépett a végeken, akár, mint száguldó, akár mint jargaló vitéz, az – amint fentebb kifejtettük – szellemére nézve különböző volt a rác huszárságtól, nem belőle fejlődött, hanem magyar talajból fakadt, mely legfennebb a töröktől vett át néhány külsőleges vonást, a török könnyű lovassággal való sűrű érintkezés és az ahhoz való kényszerű alkalmazkodás folytán. Annak a huszárságnak pedig, amely a XVIII. században magyar hatás alatt Európaszerte elterjedt, semmi köze sincs a XV-XVI. századi török-rác huszársághoz, a kettő heterogen úgy eredetét, mint lényegét tekintve. A huszárság elmagyarosodásáról beszélni tehát teljesen felesleges és elhibázott dolog.

Abban azonban igazat kell adnunk Tóth Zoltánnak Zsuffával szemben, hogy a huszár szó nem a magyar húsz -f- ár összetétele, hanem a latin *cursarius*-ból származik, mely a szerbben előfordul *kursar*, *gursar*, *hursar*, *gusar* és *husar* alakokban is, amint erre Miklosich és Szarvas Gábor¹¹⁰ már régebben rámutattak. Ha a huszár ősmagyar eredetű szó lett volna, nem idegenkedtek volna tőle annyira nálunk a XV-XVII. sz. folyamán s szívesen alkalmazták volna nálunk továbbra is arra a fegyvernemre, amit eredetileg jelentett volna. A nálunk hosszú időn át tartó, nagy vonakodás ettől az infamis névtől azt bizonyítja, hogy nemcsak az intézményt magát, hanem az elnevezését is idegennek érezték, aminek a magyarsághoz semmi köze. Hogy ennek a török-rác eredetű rabló lovasságnak az eredeti elnevezése csakugyan *cursarius* (*corsarius*) volt, azt nem csupán a belőle származó s fentebb felsorolt szerb nevek bizonyítják, hanem a Laonikos által használt görög *Ἰππόδρομος* elnevezés is,

¹¹⁰ 1. Magyar Nyelvőr 1877. évf. 26. 1. A huszár népetimológiát helyesen utasítja vissza Tóth Zoltán szóbanforgó értekezése 139-140. In.

mely nem egyéb, mint a latin *eques cursarius*-nak szószereinti fordítása. A velenceiek hozhatták divatba ezt az egész Balkánon elterjedt nevet, amely pontos fordításban a görögbe is behatolt, mint ugyanazon egy fogalomnak, a szabadon portyázó török lovascsapatoknak az elnevezése. A fejlődés menetét világosan mutatják a *kursar*, *gursar*, *hursar*, illetve *gusar* és *husar* alakok. A *hursar* nem származhatott máshonnan, mint a *kursar-gursar*-ból s viszont a *hursar*-tól egyenes út vezet a *husarig*. Hogy itt a szókezdő *k*, *g*-nek *h*-ba való átmenetele a szerbben feltűnő, a rendestől elütő sajátosság, amint azt Tóth és Zsuffa is észrevették, az kétségkívül egy nyelvtörténeti problémát rejt magában a szlavisták részére, de azért még semmi okunk sincs föltenni azt, hogy *kursar* és *hursar* közt szoros összefüggés ne lett volna. Mindkét szó egyidejűleg előfordul a szerbben s mindkettő ugyanazon fogalomra vonatkozik, a két szó tehát etymológiailag is azonos.

A huszár név kétségkívül rác közvetítéssel jött át hozzánk, amint maga az intézmény is, melyre eredetileg vonatkozott s azt hiszem, nem tévedek, amikor azt állítom, hogy ez a biztosnak felismert tény vezette félre Tóth Zoltánt, amikor a magyar huszárságot is kétségtelenül rác eredetűnek gondolta s ehhez az apriorisztikus tételéhez keresett bizonyítékokat. Hogy itt két heterogén dolognak összekeveréséről van szó, melyre nézve őseink egész a XVIII. századig nagyon óvatosan és határozottan *distinguáltak* s amelyet csak az osztrákok szándékos *confusiója* olvasztott össze, arra már fentebb rámutattam.